

Chalupa, Aleš

Britannia

In: Chalupa, Aleš. *Římský kult boha Mithry : atlas lokalit a katalog nálezů I*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2023, pp. [327]-348

ISBN 978-80-280-0275-6 (brožováno); ISBN 978-80-280-0276-3 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.78352>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20230704

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

9 BRITANNIA

Mapa 12. Velká Británie

Současný název lokality	Antický název lokality	Stát	Typ nálezu
Appley Bridge, Wigan	<i>apud</i> Coccium	GB	Reliéf s vyobrazením světloňose (Shotter 1973: 57 = Hinnells 1975: 519 a tab. 3a).
Burham		GB	Mithraeum (<i>CIMRM</i> 808 a <i>CIMRM</i> II, s. 36).
Caernarfon/Caernarvon	Segontium/Seguntium	GB	Mithraeum (<i>CIMRM</i> 2374 = Harris & Harris 1965: 36–38 = Boon 1960 = Rossi 2004: 9–11); oltář s nápisem (Wright 1960: 236, č. 4 = Rossi 2004: XXVIII [s. 35] = HD073268 = <i>RIB</i> 3146); tři oltáře bez nápisů (Boon 1960: 153–155; Harris & Harris 1965: 38); fragментy železného svícnu (Boon 1960: 162–164; Rossi 2004: XXIX [s. 36]); drobné nálezy (Boon 1960: 166–171).
Caerleon	Isca/Isca Silurum/Isca Augusta	GB	Oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 809 = HD069617 = <i>RIB</i> 322 = Rossi 2004: LIV [s. 58–59]).
Carlisle	Luguvalium	GB	Hlava Mithrovy sochy (Harris & Harris 1965: 45; Griffiths 1978).
Carrawburgh	Brocolitia/Procolitia	GB	Podstavec s nápisem (<i>CIMRM</i> 875 = HD028984 = <i>RIB</i> 943 = Rossi 2004: XLIX [s. 54]). Mithraeum (<i>CIMRM</i> 844; Richmond & Gilling 1951; Harris & Harris 1965: 17–23; Rossi 2004: 3–6); oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 845 = HD021154 = <i>RIB</i> 1544 = Rossi 2004: VIII [s. 20–21]); oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 846 = HD021157 = <i>RIB</i> 1545 = Rossi 2004: IX [s. 21–22]); oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 847/848 = HD021160 = <i>RIB</i> 1546 = Rossi 2004: X [s. 22–23]); socha Cauta (<i>CIMRM</i> 849 = Rossi 2004: XI [s. 23]); fragment sochy Cautopata (Rossi 2004: XII [s. 23–24]); reliéf s vyobrazením Cautopata (Rossi 2004: XIII [s. 24]); býčí roh z kamene (Rossi 2004: XIV [s. 24–25]); socha materské bohyně (<i>CIMRM</i> 850 = Rossi 2004: XV [s. 25]); drobné nálezy (<i>CIMRM</i> 851).
Castlesteads	Camboglanna/ Cammogianna	GB	Oltář s nápisem zasvěcený materským bohyním (HD018968 = <i>RIB</i> 1540 = Rossi 2004: XVI [s. 26]).
Chester	Deva	GB	Oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 872 = HD071140 = <i>RIB</i> 1993 = Rossi 2004: XLVI [s. 51–52]); oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 873 = HD071141 = <i>RIB</i> 1994 = Rossi 2004: XLVIII [s. 53–54]).
Colchester	Camulodunum/Colonia Camulodunum	GB	Oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 874 = HD071139 = <i>RIB</i> 1992 = Rossi 2004: XLVII [s. 52–53]).
Corbridge	Coria/Corstoptium/Corie Lopocarium	GB	Socha Cautopata (<i>CIMRM</i> 830).
Gloucester	Glevum/Colonia Glevum/Clavino	GB	Reliéf zobrazující Cautopata (<i>CIMRM</i> 831); reliéf zobrazující Cauta (<i>CIMRM</i> 832).
Great Chester	Aesica/Esica	GB	Reliéf s vyobrazením mladíka v orientálním oděvu (Haverfield 1900: č. 171 (s. 80) a tab. (s. 125).
Haltwhistle		GB	Mithraeum I (<i>CIMRM</i> 829; <i>CIMRM</i> II, s. 37; Hull 1958: 107–113). Mithraeum II (Walsh 2018).
High Rochester	Bremenium	GB	Deska s nápisem (<i>CIMRM</i> 870 = HD021377 = <i>RIB</i> 1137).
		GB	Soška zrození Mithry ze skály (Harris & Harris 1965: 45–46 a tab. XII).
		GB	Oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 868 = HD070896 = <i>RIB</i> 1732).
		GB	Oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 871).
		GB	Mithraeum (viz nápis <i>CIMRM</i> 876).
		GB	Deska s nápisem (<i>CIMRM</i> 876 = HD070473 = <i>RIB</i> 1272 = Rossi 2004: LI [s. 55–56]).

Současný název lokality	Antický název lokality	Stát	Typ nálezů
Housesteads	Vercovicium/Borcovicium/Velurion	GB	Mithraeum (<i>CIMRM</i> 852; Harris & Harris 1965: 28–36; Rossi 2004: 6–8); fragменты тауроکتоніе (<i>CIMRM</i> 853 = Rossi 2004: XXII [s. 31]); relief zobrazující Cauta (<i>CIMRM</i> 854 = Rossi 2004: XXV [s. 33–34]); socha bytosti se lví hlavou (<i>CIMRM</i> 855 = Rossi 2004: XX [s. 29]); socha Cautopata (<i>CIMRM</i> 856 = Rossi 2004: XXVII [s. 34–35]); socha Cauta (<i>CIMRM</i> 857 = Rossi 2004: XXVI [s. 34]); oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 858/859 = Rossi 2004: LVIII [s. 27–28] = HD070776 = <i>RIB</i> 1601); relief zobrazující zrození Mithry (<i>CIMRM</i> 860 = Rossi 2004: XXI [s. 30–31]); oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 863 = Rossi 2004: XIX [s. 28–29] = HD070775 = <i>RIB</i> 1600); oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 864 = Rossi 2004: XVII [s. 26–27] = HD070774 = <i>RIB</i> 1599); oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 865 = HD070770 = <i>RIB</i> 1595); oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 866 = Rossi 2004: XXIV [s. 33] = HD070758 = <i>RIB</i> 1583); oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 867 = Rossi 2004: XXIII [s. 32–33] = HD024961 = <i>RIB</i> 1577); fragменты керамики (<i>CIMRM</i> 862).
			Oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 869 = HD071213 = <i>RIB</i> 2071).
Inveresk	Coriotiar/Coria/Coria Votadinorum	GB	Mithraeum (Hunter et al. 2016); oltář s nápisem (Hunter et al. 2016: 126–133 a obr. 6–11 = <i>AE</i> 2011, č. 679 = HD069339 = Tomlin 2011: č. 6 [s. 443–444]); oltář s nápisem (Hunter et al. 2016: 123–137 a obr. 12–15 = <i>AE</i> 2011, 678 = HD069338 = Tomlin 2011: č. 5 [s. 441–443]); kamenný podstavec oltáře (Hunter et al. 2016: 139 a obr. 17).
Lanchester	Longovicium	GB	Oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 836 = Rossi 2004: L [s. 54–55] = HD070311 = <i>RIB</i> 1082).
Leicester	Ratae/Ratae Coritanorum	GB	Oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 837 = HD070313 = <i>RIB</i> 1084).
Lincoln	Colonia Lindum	GB	Mithraeum (Wilson & Wright 1970: 286).
		GB	Relief s vyobrazením bytosti se lví hlavou (Stocker 1998).
London (Londýn)	Londinium/Augusta	GB	Individuální nálezy: Relief s vyobrazením tauroktionie a nápisem (<i>CIMRM</i> 810/811 = T 10 = Rossi 2004: XXXVIII [s. 44–45] = HD069341 = <i>RIB</i> 3); socha Genia (<i>CIMRM</i> 812 = T 9 = Rossi 2004: XXXVII [s. 43]); fragment sochy Oceana (<i>CIMRM</i> 813 = T 8 = Rossi 2004: XXXVI [s. 42–44]); fragment reliéfu zobrazujícího Dioscura (<i>CIMRM</i> 816 = T 13 = Rossi 2004: XXXIX [s. 45]).
		GB	Mithraeum (<i>CIMRM</i> 814 = Harris & Harris 1965: 3–17 = Shepherd 1998 = Rossi 2004: 11–15); hlava sochy boha Mithry (<i>CIMRM</i> 815 = T 1 = Rossi 2004: XXX [s. 36–37]); torzo sochy mužského pohlaví (<i>CIMRM</i> 817 = T 6–7); hlava sochy boha Sarápida (<i>CIMRM</i> 818 = T 3 = Rossi 2004: XXXII [s. 38–39]); kruhová deska zobrazující Dunajského jezdce (<i>CIMRM</i> 819 = T 14 = Rossi 2004: XLIV [s. 50]); hlava sochy bohyně Minervy (<i>CIMRM</i> 820 = T 2 = Rossi 2004: XXXI [s. 37–38]); soška boha Merkura (<i>CIMRM</i> 821 = T 4 = Rossi 2004: XXXIII [s. 39–40]); sousoší s bohem Bakchem s nápisem (<i>CIMRM</i> 822/823 = T 15 = Rossi 2004: XLIII [s. 48–50] = HD018015 = <i>RIB</i> 1); pískovcová nádoba (<i>CIMRM</i> 824); dva mramorové fragmenty s nápisy (<i>CIMRM</i> 825 = Rossi 2004: XLI [s. 46–47] = HD018018 = <i>RIB</i> 4; <i>CIMRM</i> 826 = HD018021 = <i>RIB</i> 8); mramorová ruka Mithry (T 5 = Rossi 2004: XXXIV [s. 40–41]); mramorová ruka Mithry (T 11 = Rossi 2004: XXXV [s. 41–42]); relief s Cautopatem (T 12 = Rossi 2004: XL [s. 46]); stříbrná schránka s víkem a sítkem (T 16 = Rossi 2004: XLII [s. 46–47] = Toybee 1963).
Manchester	Mamucium	GB	Relief s vyobrazením Cautopata (Hicks 1909: 35–36 a tab. 12, obr. 1).
		GB	Hlava sochy (Hicks 1909: 34 a tab. 12, obr. 2); socha postavy s fryzskou čapkou (Hicks 1909: 34 a tab. 12, obr. 3).
Maryport	Alauna/Alauna Cervetiorum/Alione	GB	Mithraeum (Robinson 1881; Collingwood 1936; Lewis 1966: 106–107, Birley 1986: 98–99).
Newcastle-upon-Tyne	Pons Aeli/Pons Aelius	GB	Oltář s nápisem (HD070512 = <i>RIB</i> 1314).

Současný název lokality	Antický název lokality	Stát	Typ nálezů
Rudchester	Vindovala/Vindobala	GB	Mithraeum (<i>CIMRM</i> 838; Gillam & MacIvor 1954; Harris & Harris 1965: 23–28; Rossi 2004: 1–2); oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 839/840 = HD070586 = <i>RIB</i> 1398 = Rossi 2004: IV [s. 18–19]); oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 841 = HD070583 = <i>RIB</i> 1395 = Rossi 2004: I [s. 16]); oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 842 = HD070584 = <i>RIB</i> 1396 = Rossi 2004: II [s. 16–17]); oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 843 = HD070585 = <i>RIB</i> 1397 = Rossi 2004: III [s. 17–18]); hlava sochy světloňoše (<i>CIMRM</i> 843D = Rossi 2004: V [s. 19]); hlava sochy světloňoše (<i>CIMRM</i> 843D = Rossi 2004: VI [s. 19–20]); končatina sochy světloňoše (<i>CIMRM</i> 843D = Rossi 2004: VII [s. 20]); pět oltářů bez nápisů (<i>CIMRM</i> 834B); fragменты соchy (<i>CIMRM</i> 834C); kamenné umývadlo (<i>CIMRM</i> 843E); drobné nálezy (<i>CIMRM</i> 843F).
Saint Albans	Verulamium	GB	Stříbrný denár s motivem Mithrova zrození ze skały (<i>CIMRM</i> 827 = Rossi 2004: LV [s. 59]).
Whitley Castle	Epiakon/Epiacum	GB	Střep vázy s motivem Mithry lučičníka (<i>CIMRM</i> 828 = Rossi 2004: LVI [s. 59–60]).
Witcombe			Mithraeum (Wright 1959: 120–123).
York	Eburacum/Eboracum/Colonia Eboracensis	GB	Oltář s nápisem a ikonografickými motivy (<i>CIMRM</i> 837B = HD019538 = <i>RIB</i> 1198 = Wright 1943).
		GB	Mithraeum (Lysons 1821: 180; Anonym 1939: 194).
		GB	Socha bytostí se lví hlavou a nápisem (<i>CIMRM</i> 833/834 = Hübner 1876 = B 33 = HD069906 = <i>RIB</i> 641 = Rossi 2004: LII [s. 56–57]); relief s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 835 = Rossi 2004: LIII [s. 57–58]).

Monumenty s nejasnými nálezovými okolnostmi

Oblast nálezů	Stát	Typ nálezů
Oblast kolem Hadriánova valu	GB	Kovová tabuľa ansata s nápisem (Tomlin & Hassall 2002: č. 4 [s. 358] = HD046047).

[001-Bri] Appley Bridge, Wigan (apud ant. Coccium) [12 E4]

Nejspíše v roce 1937 byl během hluboké orby na poli poblíž vesnice Appley Bridge místním farmářem Thomasem F. Kellym objeven [001-Bri-001] reliéf s vyobrazením světloňoše.¹ Artefakt (výška přibližně 0,75 m) zůstal po dlouhá léta v Kellyho držení a jeho nález vešel ve známost až v roce 1967. O dva roky později Kelly sochu zapůjčil muzeu v Ribchesteru, kde se nacházela až do 80. let minulého století, a poté byla vrácena svému majiteli. Po Kellyho smrti byla jeho dědici prodána v dražbě uspořádané společností Sotheby's. Místo jejího výskytu ani jméno nového majitele nejsou v současné době známy.² Reliéf zobrazuje postavu v tunice a pláští se zkříženýma nohama, držící v obou rukou pochodeň směřující dolů.³ S největší pravděpodobností se tak jedná o ztvárnění mithraistického Cautopata. Monument řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické nálezy.

Krátce poté, co objev tohoto artefaktu upoutal pozornost odborné veřejnosti, byla Charlesem M. Danielsem a také Johnem R. Harrisem vznesena hypotéza, že reliéf z Appley Bridge by mohl být totožný se sochou světloňoše,⁴ objevenou někdy před rokem 1725 v Chesteru a nejpozději od roku 1874 pokládánou za ztracenou. Tato socha se měla podle Horsleyho (jehož kresba je jediným známým zobrazením tohoto monumentu) nacházet v držení rodiny Prescottů, jejichž linii Edwards sleduje až k Prescottům z Ayrfiledu, který se nachází nedaleko Appley Bridge.⁵ Na základě srovnání Horsleyho kresby a dostupných fotografií světloňoše z Appley Bridge je možné nalézt podstatné podobnosti a s největší pravděpodobností se tak opravdu jedná o jeden a tentýž artefakt.⁶

[002-Bri] Burham [12 G7]

Budova, jejíž pozůstatky byly objeveny v roce 1894 během stavebních prací mezi vesnicemi Burham a Wouldham v anglickém hrabství Kent, byla na základě svého architektonického plánu původně identifikována jako mithraeum [002-Bri-M].⁷ Vzhledem ke skutečnosti, že žádný z dalších nálezů učiněných na tomto místě vazbu na římský kult boha Mithry nepotvrdil, je identifikace těchto podzemních prostor jako mithraea spíše nepravděpodobná a s největší pravděpodobností se jednalo o pouhý sklep.⁸ Hypotetické mithraeum proto vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických objektů.

[003-Bri] Caernarfon/Caernarvon (ant. Segontium/Seguntium) [12 D4]

V místech, kde se rozkládá dnešní waleské město Caernarfon, byla v době vlády flaviovské dynastie vybudována římská vojenská pevnost Segontium. V roce 1958 zde byla objevena a v následujícím roce i archeologicky prozkoumána budova identifikovaná jako [003-Bri-M] mithraeum.⁹ Stavba (cca 14,6 × 6,5 m) orientovaná přibližně v ose sever-jih měla charakter samostatně stojící budovy, která se nacházela v bezprostřední blízkosti jižního cípu římské pevnosti v bažinatém údolí, jímž v období římského císařství protékal potok. Průzkum pozůstatků této budovy poskytl jen poměrně skromné

1) Shotter 1973: 57; Edwards 1977: 56.

2) Viz informace Billa Aldridge dostupné na: <<https://www.wiganarchsoc.co.uk/pdf/WEHC.pdf>> [16. 9. 2022].

3) Fotografie tohoto monumentu viz Hinnells 1975: 519 a tab. 3a.

4) Viz [008-Bri-001] níže. Skutečnost, že jeden z monumentů je označován za reliéf a druhý za sochu, je v tomto případě jen malou překážkou. Shotter (1973: 57) zmiňuje světloňoše z Appley Bridge jako sochu, Edwards (1977: 56) nicméně při jeho popisu uvádí, že jde o předmět tesaný v podobě velmi vysokého reliéfu, ale přece jen neopracovaný po celé délce svého obvodu. Reliéf tohoto typu je tedy snadno zaměnitelný za sochu.

5) Edwards 1977: 56.

6) Edwards 1977: 56 a obr. 21. Největší rozdíl spočívá v tom, že socha/reliéf na Horsleyho kresbě má hlavu, zatímco světloňoš z Appley Bridge nikoli. Tento rozdíl je však snadno vysvětlitelný buďto pozdějším poškozením reliéfu nebo kreativním doplněním monumentu, na kterém se hlava nevyskytovala již v době, kdy ji viděl a překreslil Horsley.

7) Lang 1894–1895; *PSA* 15, 1895, 184–185; *PSA* 16, 1897, 105–113, 248–249.

8) Jessup 1956; Harris & Harris 1965: 2; *CIMRM* II, s. 36.

9) *CIMRM* 2374 = Harris & Harris 1965: 36–38 = Boon 1960 = Rossi 2004: 9–11 = Irby-Massie 1999: 87–88.

archeologické nálezy, mezi které patří: [003-Bri-M-001] oltář s fragmentem nápisu¹⁰ (0,4 × 0,15 × 0,14 m), ze kterého se dochovala pouze písmena *S COS* na čtvrtém řádku. Ta mohou být čtena jako *s(ingularis) co(n)s(ularis)*¹¹ nebo *s(olvit) C(---) O(---) (centurio)*;¹² [003-Bri-M-002] tři anepigrafické oltáře,¹³ ale s hladkými stěnami, které naznačují, že nápisy na nich mohly být malované;¹⁴ [003-Bri-M-003] fragmenty železného svícnu;¹⁵ [003-Bri-M-004] drobné nálezy v podobě mincí, lamp, keramiky, kostí atd.¹⁶ Na základě analýzy stratigrafie objevené stavby a jejích tří stavebních fází je možné usuzovat, že budova v Caernarfonu byla postavena na počátku 3. století a po několika přestavbách fungovala až do roku 290, kdy byla římská pevnost vyklizena. Po návratu římských vojsk kolem roku 350 byla budova krátce znovu užívána, zanedlouho poté však padla za oběť požáru a její vybavení bylo, zřejmě cíleně, zničeno. Problém pro konvenčně přijímaný závěr, že se v případě této budovy jednalo o mithraeum, představuje absence průkazně mithraistických nálezů. Celý argument tak spočívá na architektonické podobnosti zdejší budovy s ostatními archeologicky doloženými mithraei ve Velké Británii. Hypotetické mithraeum i s jeho monumenty proto řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické objekty a nálezy.

[004-Bri] Caerleon (ant. Isca/Isca Silurum/Isca Augusta) [12 E7]

Z míst, kde se v období antiky nacházela pevnost Isca s přilehlým osídlením (v dnešní době jde o příměstskou vesnici jménem Caerleon poblíž Newportu ve Walesu), pocházejí dva artefakty s možnou relevancí pro naše poznání římského kultu boha Mithry. Prvním z nich je [004-Bri-001] kamenný blok s nápisem¹⁷ (výška 1,143 m, průměr podstavce 0,584 m, průměr sloupu 0,406 m), patrně sloužící jako oltář sloupovitého tvaru s hlavicí, který byl sekundárně použit ke stavbě zdi zdejších lázní, kde byl v roce 1849 objeven. Kamenný blok nechal [*In*] *victo* / [*Mit*] *hvae* zasvětit voják jménem [---] *s* *Iustus*,¹⁸ náležící ke druhé legii zvané *Augusta*. Druhým artefaktem je [004-Bri-002] hlava sochy mladíka s fryžskou čapkou,¹⁹ nalezená v roce 1908, která je pro svůj pohled směřující do strany a vzhůru považována za Mithru z fragmentu jinak nedochovaného tauroktonního sousoší. Tato identifikace není nicméně zcela jistá, neboť se může jednat i o ztvárnění truchlícího Attida.²⁰ Monument proto řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[005-Bri] Carlisle (ant. Luguvalium) [12 E2]

Někdy před rokem 1894 byl v místech, kde se v období antiky nacházela římská pevnost Luguvalium (dnešní Carlisle v Cumbrii) objeven [005-Bri-001] kamenný podstavec s nápisem²¹ (0,051 × 0,191 m), který *Deo Cauti* pořídil Iu[lius] Archietus. S největší pravděpodobností byl tento podstavec použit pro nedochovanou sochu zobrazující Cauta, ze které se zachovaly pouhé zbytky pravého chodidla. O osobě dedikanta toho můžeme říct jen velmi málo. Archietus je nejspíše *cognomen* vzniklý ze slova *architectus*.²² Vzhledem k absenci indicií

10) Wright 1960: 236, č. 4 = Boon 1960: 153–154 a obr. 9.1 a 166, tab. XIV,1 = Rossi 2004: č. XXVIII (s. 35) = HD073268 = *RIB* 3146.

11) *RIB* 3146 a HD073268.

12) Wright 1960: 236; Boon 1960: 166 (dedikant jako centurion *Cohors I Sunicorum*); Irby-Massie 1999: 87.

13) Boon 1960: 153–155; Harris & Harris 1965: 38.

14) Boon 1960: 153.

15) Boon 1960: 162–164; Rossi 2004: č. XXIX (s. 36).

16) Boon 1960: 166–171.

17) *CIMRM* 809 = HD069617 = *RIB* 322 = *CIL* VII, č. 99 = Lee 1851: 158–159 a tab. = Rossi 2004: č. LIV (s. 58–59).

18) Hypotéza Roberta Turcana (1972: 41), že by mohlo jít o stejnou osobu, která pořídila dedikaci na skalní tauroktonii ve francouzském Bourg-St-Andéol (viz [004-Ga-N-M-001] níže), nebyla podpořena korigovaným čtením tohoto nápisu a lze ji tudíž pokládat za bezpředmětnou.

19) Harris & Harris 1965: 45.

20) Griffiths 1978.

21) *CIMRM* 875 = HD028984 = *RIB* 943 = Rossi 2004: č. XLIX (s. 54) = *CSIR GB* I.6.483.

22) Jak je to doloženo například na nápisu z Ostie (viz *CIL* VI, č. 148 [s. 3755] = EDR147039). Cumontem navržené čtení *archie[r]us* jako přepis řeckého ἀρχιερέυς (*TMM* II, č. 485a [s. 473]) je velmi nepravděpodobné.

dosvědčujících příslušnost k jezdeckému stavu byl Iulius Archietus pravděpodobně činný v římské armádě.²³

[006-Bri] Carrawburgh (ant. Brocolitia/Procolitia) [12 F2]

K objevu [006-Bri-M] mithraea v Carrawburghu²⁴ (antická Brocolitia) došlo náhodně v roce 1949 v důsledku dlouhotrvajícího mimořádného sucha. Jeho důkladný archeologický průzkum započal v následujícím roce. Zdejší mithraeum mělo podobu samostatně stojící budovy a nacházelo se v těsné blízkosti obranného valu římského vojenského tábora na východním svahu bažinatého údolí. Archeologický průzkum umožnil rozpoznání tří hlavních stavebních fází: (fáze I) počáteční stavba, kterou je možné datovat na počátek 3. století, měla podobu malé prosté kamenné budovy s jednou místností, která byla vnitřně dělena dřevěnými zástěnami na předsíně a prostor před vyvýšeným výklenkem v zadní stěně místnosti. V podlaze centrální uličky mezi vyvýšenými pódii po obou bocích byla nalezena kamenná schrána s karbonizovanými lískovými ořechy a borovicovým šiškami; (fáze II) již brzy po založení mithraea došlo k jeho výrazné přestavbě, která spočívala v odstranění zadní stěny a prodloužení budovy další přístavbou s vybudovanou apsidou v zadní části mithraea. Oddělení předsíně a apsidy dřevěnými zástěnami z kůlů zůstalo zachováno a do předsíně bylo přemístěno ohniště, které se v první stavební fázi nacházelo v prostoru před zadní stěnou. Nová budova prodělala několik dalších drobnějších stavebních úprav (archeologové rozpoznali fáze IIa-IIc), někdy v letech 296–297 však byla zničena, zřejmě v důsledku invaze barbarských kmenů; (fáze III) mithraeum bylo krátce nato obnoveno a jeho půdorys z druhé fáze zůstal, až na několik úprav v podobě odstranění apsidy a zkrácení bočních pódii, prakticky nezměněn. Třetí a konečná stavba již ale fungovala jen velmi krátkou dobu. Vše nasvědčuje tomu, že mithraeum bylo opuštěno brzy na počátku 4. století. Jeho vybavení bylo zničeno nebo poškozeno, zřejmě v důsledku násilné desakralizace, s největší pravděpodobností provedené z popudu křesťanů.²⁵

Z inventáře mithraea se dochovaly následující předměty: [006-Bri-M-001] oltář s nápisem²⁶ (1,168 × 0,533 m), který nechal *Deo Inv(icto) M(ithrae)* zasvětit Lucius Antonius Proculus, *prae(fectus) coh(ortis) I Bat(avorum)*. Oltář byl nalezen v zadní části mithraea před výklenkem jako středový ze tří zde umístěných oltářů. Doba pořízení nápisu je datována do rozmezí let 213–222, neboť první kohorta je v nápisu označena titulem *Antoniniana*, který se používal právě v této době;²⁷ [006-Bri-M-002] oltář s nápisem²⁸ (1,067 × 0,47 m), který nechal *D(eo) In(victo) M(ithrae)* zasvětit Aulus Cluentius Habitus, *pra(e)fectus coh(ortis) I Batavorum*. Oltář se nacházel před výklenkem v zadní stěně mithraea jako pravý ze série tří zde nalezených oltářů. Doba pořízení nápisu je kladena do rozmezí let 198–211;²⁹ [006-Bri-M-003] oltář s nápisem³⁰ (1,245 × 0,457 m), který nechal *Deo Invicto / Mithrae* zasvětit Marcus Simplicius Simplex. Oltář se nacházel před výklenkem v zadní stěně mithraea jako levý ze tří zde nalezených oltářů. Přední strana tohoto oltáře nese vyobrazení Mithry v podobě Slunce s bičem a členkou ze sedmi slunečních paprsků. Paprsky jsou vyhotoveny v podobě perforací do prohlubně v zadní stěně oltáře, kam byla umístována lampa, jejíž světlo pronikalo otvory a propůjčovalo tak zobrazenému Mithrovi patřičný světelný efekt. Oltář neposkytuje žádné indicie k přesnější dataci. Vzhledem ke skutečnosti, že je na něm Simplicius Simplex uveden pouze jako *prae(fectus)* bez udání názvu jednotky, se nicméně všeobecně předpokládá, že byl zasvěcen až poté, co předcházející dva oltáře; [006-Bri-M-004] socha *Cauta*³¹ (0,8 × 0,37 × 0,3 m), s chybějící

23) Daniels 1975: 268.

24) *CIMRM* 844 = Richmond & Gillam 1951 = Harris & Harris 1965: 17–23 = Rossi 2004: 3–6.

25) Wall 1966: 159.

26) *CIMRM* 845 = HD021154 = *RIB* 1544 = Rossi 2004: č. VIII (s. 20–21) = *CSIR GB* I.6.121.

27) Birley 1934: 129–131.

28) *CIMRM* 846 = HD021157 = *RIB* 1545 = Rossi 2004: IX (s. 21–22) = *CSIR GB* I.6.123.

29) Argument ohledně datace nápisu je poměrně komplikovaný a založený na skutečnosti, že Cluentius Habitus v nápisu uvádí i místo svého původu, italské město Larinum, které označuje jako *Colonia Septimia Aurelia Larinum*. Užívání tohoto jména se datuje do doby vlády císaře Septimia Severa, viz komentář v *RIB* 1545.

30) *CIMRM* 847/848 = HD021160 = *RIB* 1546 = Rossi 2004: č. X (s. 22–23) = *CSIR GB* I.6.122.

31) *CIMRM* 849 = Rossi 2004: č. XI (s. 23) = *CSIR GB* I.6.109.

hlavou a špičkou pochodně; [006-Bri-M-005] fragmenty sochy Cautopata³² (0,263 × 0,323 × 0,279 m), který zachycuje nohy po kolena. Identifikace zobrazené postavy jako Cautopata je vyvozována s ohledem na předchozí sochu Cauta; [006-Bri-M-006] socha mateřské bohyně³³ (0,335 × 0,113 × 0,17 m), která se od stavební fáze II nacházela v předsíni. Socha je značně ohlazená v důsledku působení povětrnostních vlivů, což naznačuje, že patrně před svým umístěním v mithraeu byla původně vystavena na jiném místě a pod širým nebem; [006-Bri-M-007] drobný fragment býčího rohu³⁴ (délka 0,134, průměr 0,098 m), který byl s největší pravděpodobností součástí reliéfu s vyobrazením tauroktonie; [006-Bri-M-008] čtyři malé oltáře,³⁵ které byly zabudovány do stěn pódíí. Tři z nich byly bez nápisů, čtvrtý nesl dedikaci *Matribus*, kterou pořídil někdy v průběhu 2. století voják jménem Albinus Quartus. Vzhledem ke skutečnosti, že nápis nebyl po zabudování oltáře do boční stěny pódia viditelný, můžeme usuzovat, že byl využit sekundárně a dedikace samotná s Mithrovým kultem nesouvisí; [006-Bri-M-009] drobné nálezy sestávající z keramiky, kostí, kovových předmětů atd.³⁶ Nejistý je status značně ohlazeného [006-Bri-M-010] reliéfu s vyobrazením Cautopata,³⁷ který se nachází v muzeu v anglickém Chesteru. Přestože tato hypotéza není zcela přesvědčivě potvrzena, předpokládá se, že pochází z mithraea v Carrawburghu.³⁸ V tomto případě však musel být nalezen mnohem dříve, neboť jeho přítomnost v Chesteru je zmiňována již v katalogu místního muzea z roku 1903.³⁹

[007-Bri] Castlesteads (ant. Camboglanna/Cammogianna) [12 E2]

Camboglanna, dnešní Castlesteads, byla jednou z důležitých pevností Hadriánova valu. Z této lokality pocházejí tři nálezy s možnou souvislostí s římským kultem boha Mithry: [007-Bri-001] oltář s nápisem⁴⁰ (0,965 × 0,508 m), který *De[o] Soli / [Inv]icto / M[ith]r[ae]* pořídil vojenský prefekt Marcus Licinius Ripanus. Za místo nálezu tohoto oltáře, objeveného již někdy před rokem 1604, pokládá Horsley mylně blízký Birdoswald (antická Banna),⁴¹ téměř s určitostí však pochází z Castelsteadsu.⁴² Oltář neposkytuje žádné jasné indicie k bližšímu určení datace nebo jednotky, které Marcus Licinius Ripanus velel;⁴³ [007-Bri-002] oltář s nápisem⁴⁴ (0,89 × 0,56 × 0,15 m), dedikovaný *Deo Soli Mitr/[ae]*. Tento oltář, nalezený v roce 1729 nebo dokonce předtím, byl na dlouhou dobu pokládán za ztracený, v roce 1973 byl však znovu objeven v městečku Busbridge poblíž Godalmingu v hrabství Surrey;⁴⁵ [007-Bri-003] oltář s nápisem⁴⁶ (1,02 × 0,52 × 0,33 m), který *[Deo] Soli / [I]nvicto* nechal zasvětit vojenský prefekt Sextus Severius Salvator. Rovněž tento oltář, původně nalezený v roce 1694 nebo

32) Rossi 2004: č. XII (s. 23–24) a tab. LXXIVa = *CSIR GB* I.6.112.

33) *CIMRM* 850 = Rossi 2004: č. XV (s. 25) a tab. LXXV = *CSIR GB* I.6.164. Tato socha byla prokazatelně nalezena uvnitř mithraea, a je tedy řazena mezi potvrzené mithraistické nálezy. Hunter et al. (2016: 153–154) se nicméně domnívají, že ve skutečnosti může zobrazovat Apollóna třímajícího lyru. Pro tuto interpretaci by hovořily další nálezy z římské provincie Britannia, na kterých je Apollón ztotožňován s Mithrou, viz [016-Bri-M-002], [026-Bri-001] a [024-Bri-M-004] níže.

34) Rossi 2004: č. XIV (s. 24–25) = *CSIR GB* I.6.124.

35) HD018968 = *RIB* 1540 = Rossi 2004: č. XVI (s. 26) = *CSIR GB* I.6.165.

36) *CIMRM* 851 = Richmond & Gillam 1951: 62–84 (keramické nálezy), 84–86 (kovové předměty) a přílohy I–VII (s. 86–92).

37) Rossi 2004: č. XIII (s. 24) = *CSIR GB* I.6.113.

38) Daniels 1962: 114–115 a tab. XVI, obr. 2. Srov. též Harris & Harris 1965: 23; Irby-Massie 1999: 92. Rossi-ová (2004: 24) přímo uvádí jako místo nálezu „uvnitř mithraea v Carrawburghu“ (*all interno del mitreo di Carrawburgh*), vzhledem k okolnostem však tato informace nemůže být pravdivá.

39) Budge 1903, č. 110 (s. 322).

40) *CIMRM* 872 = *CIL* VII, č. 831 = HD071140 = *RIB* 1993 = Rossi 2004: č. XLVI (s. 51–52) = *CSIR GB* I.6.132.

41) Horsley 1753: 255 (č. XV).

42) Richmond 1943a: 7; Birley 1951: 67.

43) Podle Clausse (1992: 82) šlo patrně o *Cohors II Tungrorum*, která byla v Camboglanně dislokována v průběhu 3. století.

44) *CIMRM* 873 = *CIL* VII, č. 890 = HD071141 = *RIB* 1994 = Rossi 2004: č. XLVIII (s. 53–54).

45) Wright 1975: 94. Oltář bohužel utrpěl od doby původního nálezu poškození a čitelný je nyní pouze začátek nápisu ve formě *De[o] S[---]*.

46) *CIMRM* 874 = *CIL* VII, č. 889 = HD071139 = *RIB* 1992 = Rossi 2004: č. XLVII (s. 52–53) = *CSIR GB* I.6.133.

dokonce předtím, byl znovuobjeven v roce 1973 v městečku Busbridge.⁴⁷ Mithraistický status prvních dvou castlesteadských oltářů pokládám za potvrzený. Třetí oltář řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy, neboť doložený epitet neumožňuje jasnou identifikaci osloveného božstva s Mithrou.

[Geografická poznámka: ve starší literatuře býval Castlesteads pokládán za antické Uxellodunum/Petrianum.⁴⁸ Zde se nicméně přikláním k nyní obecně přijímanému závěru, že současný Castlesteads odpovídá antické Camboglanně.⁴⁹ Uxellodunum je v současné době ztotožňováno se Stanwixem poblíž Carlisle.⁵⁰]

[008-Bri] Chester (ant. Deva) [12 E4]

Z antické Devy, současného Chesteru, pocházejí čtyři artefakty, které byly interpretovány jako předměty související s římským kultem boha Mithry: [008-Bri-001] socha Cautopata⁵¹ (rozměry neznámé), která byla objevena za blíže neurčených okolností poblíž řeky Dee, a to někdy v době před rokem 1725.⁵² Již v roce 1874 ale bylo místo jejího výskytu neznámé a socha byla pokládána za ztracenou.⁵³ Na základě nákresu u Horsleyho lze usoudit, že se s největší pravděpodobností opravdu jednalo o sochu Cautopata. Tento monument řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické nálezy; [008-Bri-002] reliéf s možným vyobrazením Cautopata⁵⁴ (0,65 × 0,265 × 0,21 m), nalezený v roce 1853 zazděný ve sklepení domu v ulici White Friars. Reliéf zobrazuje postavu mladíka stojícího se zkříženými nohama a s fryžskou čapkou na hlavě, který v levé ruce třímá hůl skloněnou k zemi. Mithraistický status tohoto reliéfu je nejasný a řadím jej mezi možné, ale sporné nálezy; [008-Bri-003] reliéf s možným vyobrazením Cauta⁵⁵ (0,725 × 0,35 × 0,225 m), nalezený v roce 1851, rovněž ve sklepní stěně v ulici White Friars poblíž místa nálezu předchozího monumentu. Zobrazená postava s fryžskou čapkou na hlavě má ruce sepnuté na prsou. V levé ruce třímá pastýřskou hůl, v pravé ruce pak drží blíže neurčený předmět obrácený směrem dolů (s největší pravděpodobností však nejde o pochodeň). Vyobrazení tohoto typu je charakteristické spíše pro ikonografii kultu boha Attida. Tento artefakt řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy; [008-Bri-001] reliéf s vyobrazením mladíka v orientálním oděvu a se zkříženými nohama⁵⁶ (0,762 × 0,457 × 0,254 m), který byl nalezen v roce 1891 v severním úseku chesterské městské hradby. Reliéf je v horní části poškozen, hlava a části rukou zobrazené postavy jsou odlomeny. Z pozice ramen a předloktí se nicméně zdá, že postava měla rozprážené ruce v gestu oranta, což její mithraistický charakter s největší pravděpodobností vylučuje.

[009-Bri] Colchester (ant. Camulodunum/Colonia Camulodunum) [12 G7]

Podzemní prostory v Colchestru, které byly původně označeny za podzemní nádrž,⁵⁷ byly později Hullem identifikovány jako [009-Bri-M-01] mithraeum (I).⁵⁸ Tato reinterpretace však

47) Wright 1975: 92–93.

48) Vermaseren lokalizuje nálezy *CIMRM* 873 a 874 do Petrianae, Harrisová & Harris (1965: 39), Claus (1992: 81–82) a Rossiová (2004: č. XLVI–XLVII) uvádějí jako lokalitu nálezu Uxellodunum.

49) Rivet & Smith 1979: 293–294; DARE 23094.

50) DARE 22976.

51) *CIMRM* 830.

52) Stukeley 1743: 33; Horsley 1753: 316, č. V, pl. 67. Vermaseren v popisu *CIMRM* 830 uvádí chybné náleзовé okolnosti, které se ve skutečnosti týkají objevu reliéfu s vyobrazením světlohoše *CIMRM* 381.

53) Watkin 1886: 191; *TMM* II, s. 390; Harris & Harris 1965: 44. Je nicméně velmi pravděpodobné, že tento monument byl znovu objeven v roce 1937 v Appley Bridge, viz [001-Bri-001] výše.

54) *CIMRM* 831 = *TMM* II, č. 269a (s. 391) a obr. 307 = Watkin 1886: 191 a obr. = Haverfield 1900: č. 169 (s. 78–79) a obr. 169.

55) *CIMRM* 832 = *TMM* II, č. 269b (s. 391) a obr. 308 = Watkin 1886: 192 a obr. = Haverfield 1900: č. 170 (s. 80).

56) Haverfield 1900: č. 171 (s. 80) a tab. (s. 125). Tento monument nebyl zahrnut do Vermaserenova corpusu a není zmíněn ani v přehledu nálezů z Britannie u Manfreda Clausse (1992: 79, pozn. 7).

57) Duncan 1858.

58) Hull 1958: 107–113. Viz též *CIMRM* 829.

byla v následujících letech odmítnuta jako neopodstatněná.⁵⁹ V nedávné době byla myšlenka existence mithraea v Colchestru oživena Davidem Walshem.⁶⁰ Walsh zpochybňuje předchozí archeologické určení budovy objevené na dnešní Butt Road jako pozdně antického křesťanského kostela a vznáší relevantní (byť z povahy věci nepřímé) argumenty, které podporují závěr, že se v tomto případě mohlo jednat o [009-Bri-M-02] mithraeum (II). Prozatím ponechávám tuto možnost otevřenou a hypotetické mithraeum z Butt Road řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[010-Bri] Corbridge (ant. Coria/Corstopitum/Corie Lopocarium) [12 F2]

V roce 1911 byla v kamenech tvořících římskou cestu ze 4. století objevena votivní [010-Bri-001] deska s nápisem⁶¹ (0,864 × 1,676 m). Dedikaci *Soli invicto* nechali pořídit vojáci tvořící *vexillatio* šesté římské legie nazývané *victrix pia fidelis* pod vedením Sexta Calpurnia Agricoli, který zastával funkci *leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)*, a to nejspíše v letech 162–168.⁶² Někdy později, nejspíše hned v roce 193, tedy po smrti císaře Commoda, byla dedikace *Soli invicto* úmyslně vymazána během aktu *damnatio memoriae*.⁶³ Na základě těchto poznatků Manfred Clauss vyvozuje, že Neporazitelným Sluncem byl v tomto případě míněn císař Commodus, a nikoli Mithra.⁶⁴ Stopy po *damnatio memoriae* podle něj rovněž nasvědčují tomu, že deska byla vystavena veřejně a nikoli umístěna ve skrytu uvnitř mithraea. Vzhledem ke skutečnosti, že známe prokazatelně mithraistické nápisy, které se s největší pravděpodobností nacházely v mithraeích, nebyly veřejně přístupné, a přesto nesou stopy *damnatio memoriae* (např. *album sacratorum* z Viruna),⁶⁵ nepokládám Claussův argument za dostačující pro jednoznačné vyloučení mithraistického charakteru tohoto monumentu (i když jeho argumentaci pokládám za přesvědčivou). Desku s nápisem proto ponechávám mezi možnými, ale spornými mithraistickými nálezy.

[011-Bri] Gloucester (ant. Glevum/Colonia Glevum/Clavino) [12 E6]

V roce 1924 byl v Gloucesteru objeven [011-Bri-001] fragment sochy dítěte nebo mladíka s fryžskou čapkou⁶⁶ (0,38 × 0,34 × 0,14 m). Postava je zobrazena od pasu nahoru, bez rukou, které byly připevněny zvláště pomocí hmoždinek. Identifikace ztvárněné postavy zůstává nejednoznačná. Badatelé se kloní k závěru, že socha může zobrazovat jak kněze bohyně Velké Matky⁶⁷ nebo Attida,⁶⁸ tak Mithru, například během události jeho zrození ze skály.⁶⁹ Monument řadím mezi možné, ale sporné mithraistickými nálezy.

[Geografická poznámka: DARE 20686 uvádí chybný název této lokality jako Cloucester.]

[012-Bri] Great Chester (ant. Aesica/Esica) [12 E2]

Místo nálezu tohoto [012-Bri-001] oltáře s nápisem⁷⁰ (1,346 × 0,432 m) je nejisté. Vermaseren a další autoři jej uvádějí mezi nálezy z mithraea v Housteadsu, komentář v *RIB* ale udává

59) Richmond 1958: xxviii–xxix; *CIMRM* II, s. 37.

60) Walsh 2018: 360–369.

61) *CIMRM* 870 = HD021377 = *RIB* 1137 = *AE* 1912, č. 199 = *CSIR GB* I.1.59.

62) Birley 2005: č. 30 (s. 155–157).

63) Viz podrobná diskuse v Richmond 1943b: č. vi (s. 210–213). Corstopitum bylo vyvráceno nájedem barbarských kmenů v roce 196–197, a je tudíž nepravděpodobné, že by k úmyslnému vymazání dedikace došlo po této události.

64) Clauss 1992: 281 a pozn. 10.

65) *AE* 1994, č. 1334 = HD051713.

66) Harris & Harris 1965: 45–46 and pl. XII = *CSIR GB* I.7.91.

67) Collingwood a Taylorová (1924: 231–232) uvádějí interpretaci nálezce tohoto monumentu (pana Baddeleye), který na základě „degenerovaných prsních svalů a celkové bezpohlavnosti“ zobrazenou postavu identifikoval jako „kněze eunucha, pravděpodobně nižšího místního hodnostáře bohyně Magna Dea“.

68) *CSIR GB* I.7.91.

69) Harris & Harris 1965: 45–46 = *CSIR GB* I.7.92.

70) *CIMRM* 868 = *TMM* II, č. 482 (s. 161) = *CIL* VII, č. 648 = HD070896 = *RIB* 1732.

jako místo jeho nálezu Great Chester (antická Aesica) a datuje jej do roku 1822 nebo dříve. Nápis sestává z pouhého oslovení *Deo* a jeho spojitost s římským kultem boha Mithry je tím pádem zcela spekulativní, založená na Huebnerově čtení *Deo / S[oli]* v *CIL*, které převzali Cumont a po něm rovněž Vermaseren v *CIMRM*. Na nákrese oltáře není patrný žádný další řádek nápisu a Bruce jej pokládal za nedokončený.⁷¹ Tento monument vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických nápisů.

[013-Bri] Haltwhistle [12 E2]

Jediná zmínka o tomto [013-Bri-001] oltáři s nápisem,⁷² údajně zasvěceném *Deo Soli Invicto*, pochází z publikace z roku 1743. William Stukeley ve třetím svazku *Palaeographica Britannica* uvádí, že: „ve stejném roce [i. e. 1725] jsme já a pan Gale cestovali po celé délce zdi [i. e. Hadrianova valu] v Northumberlandu. V Haltwiselu jsem získal starý oltář s nápisem DEO SOLI INVICTO, který jsem nechal ve své zahradě ve Stamfordu.“⁷³ Jelikož podobu monumentu a čtení nápisu nelze ověřit, vyřazují jej ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

[Geografická poznámka: Místem nálezu byl patrně novodobý Haltwhistle, u Stukeleye uváděný jako Haltwisel. Vermaseren v *CIMRM* uvádí chybně název lokality jako Hattwifel, Manfred Clauss bez dalších podrobností situuje nález do Stamfordu.⁷⁴]

[014-Bri] High Rochester (ant. Bremenium) [12 F2]

Někdy krátce před rokem 1730 byla v High Rochesteru nalezena pískovcová [014-Bri-001] *tabula ansata* s nápisem (0,635 × 1,016 m) s pozoruhodnou dedikací ve formě *Deo Invicto et Soli soc(io)*.⁷⁵ Desku nechal na počest císaře Caracally pořídit v roce 213⁷⁶ Lucius Caecilius Optatus, *trib(unus) coh(ortis) I Vardul(lorum)*, spolu se svými „spoluzasvěcenci“, *cum con[se]craneis*. Závěr, že Neporazitelným bohem je v tomto případě Mithra, je založen na paralele s nápisem z Ponte Gardena/Waidbrucku v italském Tirolsku, na kterém stojí *D(eo) I(nvicto) M(ithrae) / et Soli Soci/o*.⁷⁷ V závěru nápisu se objevuje formulace *votum Deo [---] a solo extruct[um---*], což podporuje hypotézu, že *tabula ansata* byla umístěna v nenalezeném [014-Bri-M] mithraeu, jehož výstavbu měl nápis připomínat. Existenci mithraea ve starověkém Bremeniu proto pokládám za pravděpodobnou, ale ne zcela jednoznačně potvrzenou.

[015-Bri] Housesteads (ant. Vercovicium/Borcovicium/Velurtion) [12 E2]

Z archeologicky doložených Mithrových svatyní bylo jako první ve Velké Británii objeveno [015-Bri-M] mithraeum v Housesteadsu (antické Vercovicium).⁷⁸ K jeho odkrytí došlo ve dvou fázích. První artefakty pocházející z toho mithraea byly odkryty již v roce 1822 během výkopu odvodňovací strouhy. Místo bylo následně archeologicky prozkoumáno reverendem Johnem Hodgsonem, který objevil základy malé budovy čtvercového půdorysu.⁷⁹ Mezi artefakty, které byly objeveny během výkopových prací v první fázi odkrývání mithraea, patří: [015-Bri-M-001] oltář s nápisem,⁸⁰ který *D(eo) Soli* pořídil muž jménem Herion.⁸¹ Na hlavici

71) Bruce 1857: č. 138 a obr. (s. 263).

72) *CIMRM* 871.

73) Stukeley 1743: 33 („The same year Mr. Gale and I travelled the whole length of the Roman wall in Northumberland. At Haltwisel I got an old altar, DEO SOLI INVICTO, which I left in my garden at Stamford.“)

74) Clauss 1992: 281, 287.

75) *CIMRM* 876 = *CIL* VIII, č. 1039 = HD070473 = *RIB* 1272 = Rossi 2004: č. LI (s. 55–56).

76) Harris & Harris 1965: 41, pozn. 2; Hackethal 1968: 226.

77) *CIMRM* 730 = EDCS-05100234 = UEL 8938 = *CIL* V, č. 5082 = D 4233.

78) *CIMRM* 852; Harris & Harris 1965: 28–36; Rossi 2004: 6–8.

79) Hodgson 1822.

80) *CIMRM* 858/859 = Rossi 2004: č. XVIII (s. 27–28) = HD070776 = *RIB* 1601 = *CIL* VII, č. 647 = *CSIR GB* I.6.130.

81) Snaha Reinholda Merkelbacha (1984: 119, 334 a obr. 88) číst dedikaci *Deo Soli Hiperioni* je založena na nevěrohodné hypotéze o výskytu dvou ligatur na počátku a konci slova na druhém řádku nápisu.

oltáře se nachází vyobrazení slunečního boha s paprscitou čelenkou na hlavě s bičem v ruce; [015-Bri-M-002] oltář s nápisem,⁸² který *Deo / Soli Invi/cto Mytrae / Saeculari* nechal za sebe a za svou rodinu pořídit Litorius Pacatianus, *b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis)*; [015-Bri-M-003] oltář s nápisem,⁸³ který nechal *Deo Soli/ Invicto Mit/rae Saeculari* v roce 252⁸⁴ za sebe a svého syna pořídit centurion Publicius (nebo Publius) Proculinus; [015-Bri-M-004] oltář s nápisem,⁸⁵ který *Cocidio [et] Genio pr[ae]/sidi* pořídil Valerius, voják šesté římské legie nazývané *victrix pia fidelis*. Na levém boku oltáře se nachází vyobrazení *patery*, obětní misky, na pravé džbánu; [015-Bri-M-005] několika fragmentů reliéfu s vyobrazením tauroktonie.⁸⁶ Zachována je pravá část zobrazující Cauta a přední noha býka. Výjimečným detailem je kaduceus, který světloňoš třímá v rukou spolu s pochodní; [015-Bri-M-006] socha Cauta;⁸⁷ [015-Bri-M-007] reliéf zobrazující zrození Mithry⁸⁸ v netypickém provedení. Mithra se nerodí ze skály, nýbrž z vejce, celý motiv je pak zasazen do zvěrokruhu.⁸⁹ Po obou stranách tohoto reliéfu se nacházely oltáře zasvěcené Mithrovi Pánu věků (*Mithrae Saeculari*),⁹⁰ což podporuje závěr, že tato scéna zrození Mithry odpovídá vizuálnímu ztvárnění právě této Mithrovy personifikace.⁹¹ Cumont pokládal tento pouze zde doložený Mithrův titul za připomínku stoletních her, konaných v roce 246.⁹² Mnohem věrohodněji nicméně působí Turcanaova hypotéza, že v tomto konkrétním případě jde o přídomek symbolicky vyjadřující roli Mithry jako kosmokratora a pána věčného běhu času.⁹³

Ve druhé fázi pak bylo místo nálezu důkladně prozkoumáno Robertem C. Bosanquetem v roce 1898,⁹⁴ nálezy však již byly o poznání skromnější: [015-Bri-M-008] oltář s nápisem,⁹⁵ který *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et deo Cocidio Genio q(ue) hui(us) loci* pořídili vojáci druhé římské legie nazývané *augusta*; [015-Bri-M-009] fragmentárně dochovaná socha Cauta;⁹⁶ [015-Bri-M-010] fragmentárně dochovaná socha Cautopata;⁹⁷ [015-Bri-M-011] socha „bytosti se lví hlavou“,⁹⁸ která je nicméně v tomto případě provedena netypicky s lidskou hlavou;⁹⁹ [015-Bri-M-012] drobné nálezy v podobě keramiky.¹⁰⁰ Přesné místo nálezu dalšího [015-Bri-001] oltáře s nápisem,¹⁰¹ který je k nálezům z mithraea v Housesteadsu často přiřazován, je neznámé.¹⁰² Oltář pochází z blíže neurčené lokality v blízkosti Hadriánova valu. Vermaserenovo čtení

82) *CIMRM* 864 = Rossi 2004: č. XVII (s. 26–27) = HD070774 = *RIB* 1599 = *CIL* VII, č. 645 = D 4230 = *CSIR GB* I.6.129.

83) *CIMRM* 863 = Rossi 2004: č. XIX (s. 28–29) = HD070775 = *RIB* 1600 = *CIL* VII, č. 646.

84) Oltář umožňuje přesnou dataci, neboť nese závěrečnou formulaci *D(ominis) N(ostris) Gallo et Volusi(a)no co(n)s(ulibus)*.

85) *CIMRM* 867 = Rossi 2004: č. XXIII (s. 32–33) = HD024961 = *RIB* 1577 = *CSIR GB* I.6.138.

86) *CIMRM* 853 = Rossi 2004: č. XXII (s. 31) = *CSIR GB* I.6.127. Ohledně možné rekonstrukce původní podoby tauroktonie z mithraea v Housesteadsu na základě nalezených fragmentů, viz Smith 1963, 226–227 a tab. XI.

87) *CIMRM* 854 = Rossi 2004: č. XXV (s. 33–34) = *CSIR GB* I.6.110.

88) *CIMRM* 860 = Rossi 2004: č. XXI (s. 30–31) = *CSIR GB* I.6.126.

89) Jedinou srovnatelnou paralelou je zobrazení zrození Mithry z Modeny, viz [003-Aem-001] výše.

90) *CIMRM* 863 a *CIMRM* 864.

91) Harris & Harris 1965: 34.

92) *TMM* I, s. 307, pozn. 1.

93) Turcan 2018.

94) Bosanquet 1904.

95) *CIMRM* 866 = Rossi 2004: č. XXIV (s. 33) = HD070758 = *RIB* 1583 = Bosanquet 1904: 280 a obr. = *CSIR GB* I.6.39.

96) *CIMRM* 857 = Rossi 2004: č. XXVI (s. 34) = *CSIR GB* I.6.111.

97) *CIMRM* 856 = Rossi 2004: č. XXVII (s. 34–35) = *CSIR GB* I.6.114.

98) *CIMRM* 855 = Rossi 2004: č. XX (s. 29) = *CSIR GB* I.6.125.

99) Rossiová (2004: 29) na základě znění nápisů *CIMRM* 863 a *CIMRM* 864 spekuluje o tom, že by se mohlo jednat o vyobrazení Mithry Pána věků (*Mithra Saecularis*), vzhledem k náleзовým okolnostem je však tato identifikace méně přesvědčivá než ztotožnění Mithry Pána věků s vyobrazením zrození Mithry ze stejného mithraea (*CIMRM* 860). Podle Harrisové & Harris (1965: 36) by tato socha mithraistické „bytosti se lví hlavou“ mohla zobrazovat Ahrimana.

100) *CIMRM* 862.

101) *CIMRM* 869 = HD071213 = *RIB* 2071 = *CIL* VII, č. 649.

102) K této chybě došlo s největší pravděpodobností kvůli umístění tohoto oltáře do skupiny oltářů nalezených v mithraeu v Housesteadsu. Huebner, pracující v letech 1866–1867 na sedmém svazku *CIL*, z této konfigurace mylně vyvodil, že byly všechny nalezeny na stejném místě. Bruce (1886b: č. 8 [s. 5–6]) uvádí, že místo nálezu tohoto oltáře je neznámé, ale mohl by pocházet ze starověkého Borcovicia.

nápisu *Sol(i) i[n]vic(to) / vivi.tuc /.....* bylo v opraveno na *[S]ive deo si/ve d[e]ae Cl(audius) / Marcian[us] / [pr]aef(ectus)*.¹⁰³ Jeho spojitost s Mithrovým kultem je tedy prakticky vyloučena, a proto jej vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

Vzhledem ke skutečnosti, že mithraeum v Housesteadsu bylo objeveno a odkryto v průběhu 19. století, tedy v době, kdy byla úroveň archeologických prací obecně nízká, je spolehlivé určení chronologie jeho fungování problematické. Na základě datovatelných nápisů a monumentů lze usuzovat, že mithraeum bylo založeno v první polovině 3. století a fungovalo zřejmě jen několik málo desetiletí. Na konci 3. století nebo na počátku 4. století pak bylo, jak můžeme vyvodit z úmyslného poškození soch světloňošů nebo tauroktonie, zničeno, a to nejspíše křesťany.¹⁰⁴

[016-Bri] Inveresk [12 E1]

v roce 2010 bylo ve skotském městečku Inveresk nedaleko Edinburghu při stavbě kriketového hřiště objeveno [016-Bri-M] mithraeum.¹⁰⁵ Tato lokalita se nachází daleko za Hadriánovým valem na území, které bylo římskou armádou kontrolováno jen po velmi krátkou dobu za vlády antoninovské císařské dynastie,¹⁰⁶ což umožňuje klást dobu založení a fungování mithraea do 40. nebo 50. let 2. století. Mithraeum v Inveresku je tím pádem nejstarším doloženým místem Mithrova kultu na území dnešní Velké Británie. Z archeologických vykopávek vyplývá, že zdejší mithraeum, které mělo podobu prosté stavby z dřevěných trámů a kůlů, nebylo zničeno, nýbrž záměrně opuštěno v době odchodu římské posádky. Oltáře, které nemohly být pro svou velikost a váhu odvezeny, byly cíleně „odsvěceny“ (tedy položeny na zem čelní stranou směřující dolů) a ponechány na místě.¹⁰⁷ V prostorách mithraea byly nalezeny: [016-Bri-M-001] oltář s nápisem¹⁰⁸ (1,23 × 0,55 × 0,31 m) z místního pískovce zasvěcený *Soli*, jehož busta s šesti paprsky zdobí lící stranu oltáře. Boční strany oltáře jsou ozdobeny motivem věnce. Zadní strana byla v místě, kde se nacházela busta Slunce, opatřena výdutí a vlastní paprsky, oči a ústa byly vytvořeny pomocí otvorů. Pokud se ze zadu do výdutě vložila hořící svíce, mohlo být dosaženo žádoucího světelného efektu.¹⁰⁹ Hlava oltáře nese busty čtyř ženských postav, které reprezentují čtvero ročních období; [016-Bri-M-002] oltář s nápisem¹¹⁰ (1,26 × 0,55 × 0,26 m) zasvěcený *Daeo* (sic!) / *Invicto My(thrae)*. Pozoruhodným detailem je, že oltář na svých bočních stěnách nese výzdobu, která je typická pro ikonografii boha Apollóna: lyru s trsátkem a gryfa sedícího na pochodni a obětní misku s držadlem v podobě beraní hlavy.¹¹¹ Pořizovatelem obou oltářů byl centurion dvacáté legie a pravděpodobně i velitel v invereské pevnosti sloužícího *vexillatio*,¹¹² jehož jméno se na nápisích dochovalo pouze částečně ve formě *C(aius) Cas(sius) / Fla(---)*; [016-Bri-M-003] kamenný podstavec oltáře.¹¹³ Pozoruhodným rysem dochovaných oltářů je charakterová blízkost Mithry, boha Slunce a Apollóna, kteří v představách jejich zasvětitelů zjevně splývali. Tento jev měl však patrně obecnější kořeny, neboť je doložitelný i na dalších místech v provincii Britannia.¹¹⁴

[Geografická poznámka: TM 15076 uvádí starověký název Inveresku jako *Coritiotar/Coria*. Tento údaj je zjevně chybný, neboť *Coria* je identifikován s dnešním *Corbridgem* v hrabství *Northumberland*, a o přesné lokalizaci místa nazývaného v antických pramenech jako *Coritiotar* se vedou spory.]

103) *RIB* 2071.

104) Wall 1966: 158.

105) Hunter et al. 2016; Hunter 2021.

106) Richmond 1980: 300–302.

107) Hunter et al. 2016: 122–124.

108) Hunter et al. 2016: 126–133 a obr. 6–11 = Tomlin 2011: č. 5 (s. 441–443 a obr. 5a-b) = *AE* 2011, č. 679 = HD069339.

109) Hunter et al. 2016: 126–129 a obr. 7.

110) Hunter et al. 2016: 123–137 a obr. 12–15 = Tomlin 2011: č. 6 (s. 443–444 a obr. 6a-b) = *AE* 2011, č. 678 = HD069338.

111) Hunter et al. 2016: 133 a obr. 13.

112) Příslušnost *Gaia Cassia Flav(---)* ke dvacáté legii je vyvozována na základě lomení příčky v písmeně A, které je z epigrafického hlediska pro nápisy této legie typické, viz Tomlin 2018: 368–369.

113) Hunter et al. 2016: 139 a obr. 17.

114) Viz [026-Bri-001], [024-Bri-M-004] a možná i [006-Bri-M-006].

[017-Bri] Lanchester (ant. Longovicium) [12 F2]

Z Lanchesteru, antického Longovicia, pocházejí dva nálezy, které byly kladeny do souvislosti s římským kultem boha Mithry. Prvním z těchto nálezů je malý pískovcový [017-Bri-001] oltář s nápisem¹¹⁵ (0,305 × 0,178 m) zasvěcený *Deo M(i)thrae / C(auto)p(ati) S(oli) I(n)victo*, nalezený již někdy v době před rokem 1837. Druhým diskutovaným nálezem je další [017-Bri-002] oltář s nápisem¹¹⁶ (0,254 × 0,127 m) z pískovce, na jehož levém boku se nachází vyobrazení divokého prasete, který byl v důsledku Huebnerova chybného (ale později opraveného) čtení dedikace jako *Deo invi[cto] Cumontem a Vermaserenem* zařazen mezi mithraistické nálezy.¹¹⁷ Korigované čtení nápisu však uvádí dedikaci v podobě *Reginae / votum*,¹¹⁸ což jakoukoli spojitost s Mithrovým kultem vylučuje.

[018-Bri] Leicester (ant. Ratae/Ratae Coritanorum) [12 F5]

Budova objevená v roce 1969 byla provizorně identifikována jako [018-Bri-M] mithraeum na základě svého architektonického plánu.¹¹⁹ Za absence nálezů prokazatelně mithraistických artefaktů však lze tento závěr jen obtížně potvrdit.¹²⁰ Henig pokládá tuto budovu za spolkovou místnost (*schola*) sloužící některému z kolegií nebo Bacchovu svatyni, především na základě nálezu fragmentu keramické sošky údajně zobrazujícího boha Baccha.¹²¹ Za těchto okolností vyřazují hypotetické leicesterské mithraeum ze seznamu relevantních mithraistických objektů.

[019-Bri] Lincoln (ant. Colonia Lindum) [12 F5]

Ve stěně farního kostela St. Peter at Gowts na předměstí Lincolnu se nachází zazděný reliéf (cca 0,7 × 0,4) s vyobrazením postavy, která je podle Davida Stockera ztvárněním [019-Bri-001] mithraistické bytosti se lví hlavou.¹²² Zobrazení postavy na reliéfu, které je značně nezřetelné, vykazuje určité podobnosti s obvyklým ztvárněním mithraistických bytostí se lví hlavou. Vzhledem k sekundárnímu užití monumentu a absenci jasného nálezového kontextu však nelze otázku identifikace zobrazené bytosti jednoznačně rozhodnout. Monument proto řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[020-Bri] London (Londýn, Walbrook) (ant. Londinium/Augusta) [12 F7]

Největší množství mithraistického ikonografického materiálu nalezeného na území římské provincie Britannia pochází z [020-Bri-M] mithraea,¹²³ které bylo objeveno a prozkoumáno v letech 1952–1954 ve Walbrooku v londýnském obvodu City nedaleko katedrály svatého Pavla. K objevu došlo ve fázi sanačních a přípravných prací nutných k zahájení developerského projektu výstavby kancelářské budovy Bucklersbury House v místech, kde byla předchozí zástavba zničena během bombardování za druhé světové války, které zahrnovaly rovněž explorativní archeologické vykopávky. První pozůstatky mithraea byly odkryty již v roce 1952 a budova byla interpretována jako antický chrám. K odhalení skutečnosti, že se jednalo o mithraeum, ale došlo až náhodně během posledního dne vykopávek 18. září 1954 díky nálezem hlavy Mithrovy sochy.¹²⁴ Objev vzbudil veliký ohlas a tlak veřejného mínění přinutil investora a příslušné státní úřady k přerušení stavebních prací a k zahájení dalších, tentokrát

115) *CIMRM* 836 = Rossi 2004: č. L (s. 54–55) = *CIL* VII, č. 650 (a č. 1344c jako chybný duplikát) = HD070311 = *RIB* 1082.

116) *CIL* VII, č. 434 (a s. 308 pro opravené čtení).

117) *TMM* II, č. 487 (s. 162) = *CIMRM* 837.

118) *RIB* 1084 = HD070313.

119) Wilson & Wright 1970: 268.

120) Rossi 2004: 63; Pollard 1998: 356.

121) Henig 1984: 95; ale viz Pollard 1998: 365, který zůstává k této identifikaci skeptický.

122) Stocker 1998. Tento monument není zahrnut v katalogu Raffaely Bortolinové (2012).

123) *CIMRM* 814 = Harris & Harris 1965: 3–17 = Shepherd 1998 = Rossi 2004: 11–15.

124) Shepherd 1998: 15.

již detailnějších, archeologických vykopávek. V průběhu pokračujících prací navštívily místo desetitisíce diváků z řad laické veřejnosti a londýnské mithraeum se na dlouhou dobu zapsalo do paměti obyvatel poválečné Británie.¹²⁵ Bylo rovněž rozhodnuto o „záchraně“ mithraea v podobě jeho přemístění a opětovného sestavení před budovou Temple Court na Budge Row asi sto metrů západně od místa jeho původního nálezů, kde bylo od roku 1962 přístupné veřejnosti. Provedení rekonstrukce mithraea bylo kritizováno archeology, kteří se vykopávek účastnili, neboť nezohledňovala reálnou orientaci chrámu ani příslušnou nálezovou vrstvu a přibližný zůstal i půdorys, který neodpovídal původní nálezové situaci. Ke stavbě byl navíc částečně použit nepůvodní materiál.¹²⁶ V roce 2010 byl pozemek, na kterém se nacházel Bucklersbury House, zakoupen společností Bloomberg L. P., která zde plánovala výstavbu své evropské centrály. Součástí nově postavené budovy, otevřené v roce 2017, je i nově rekonstruované mithraeum, jehož umístění nyní odpovídá původnímu místu nálezů a archeologické vrstvě (v současné domě přibližně sedm metrů pod úrovní terénu). Rekonstruované mithraeum je vybudováno z původního materiálu a přístupné návštěvníkům z řad veřejnosti.¹²⁷

Londýnské mithraeum mělo, stejně jako další mithraea odkrytá ve Velké Británii, charakter samostatně stojící budovy, která se nacházela na východním břehu říčky Walbrook. Je možné, že se v tomto případě nacházelo na pozemku, který náležel velkému soukromému domu situovanému jihovýchodně od mithraea.¹²⁸ Zdá se, že budova mithraea měla stěny postavené kompletně z kamenů, které byly vyhlazeny maltou a zřejmě opatřeny malbou. Centrální místnost měla obdélníkový půdorys o rozměrech 17 × 8 metrů s apsidou a třemi opěrnými oblouky v zadní stěně místnosti. V apsidě se nacházel vyvýšený podstavec, ke kterému se vystupovalo po sedmi schodech. Po obou bocích se nacházela vyvýšená pódia z trámů a prken. V levém pódium v blízkosti apsidy byla vybudována čtvercová nádrž na vodu. Uvnitř místnosti byly podélně s bočními venkovními stěnami vystaveny dvě nízké vnitřní opěrné stěny, které držely prkna podlahy a sloupy (sedm na každé straně) podpírající břidlicovou střechu. Před vchodem do prostor vlastního mithraea, které se nacházelo pod úrovní dobového terénu a sestupovalo se do něj po dvou schodech, se nacházela předsíň, která byla částečně odkryta již během vykopávek v roce 1954 a jejíž průzkum byl dokončen během archeologických prací v roce 2011. Archeologové byli schopni odhalit čtyři stavební fáze budovy a několik subfází, původní půdorys stavby se však výrazněji neměnil a většina stavebních úprav se týkala podlahy, kterou bylo třeba z důvodu výšky spodní vody pravidelně obnovovat a navyšovat.¹²⁹ Doba založení londýnského mithraea byla původně kladena do poslední čtvrtiny 2. století¹³⁰ a vycházela především z datace části importovaných soch a reliéfů, které byly zhotoveny ve vysoké umělecké kvalitě nejspíše v Itálii z místního mramoru.¹³¹ Pečlivá analýza keramických nálezů nicméně nasvědčuje tomu, že mithraeum bylo založeno až v letech 240–250,¹³² což odpovídá i dataci některých dalších soch a reliéfů tvořících vybavení mithraea.¹³³ Budova sloužila svému účelu až do počátku 4. století, kdy se její stavba částečně zhroutil. Někdy mezi lety 310–320 prodělala budova rekonstrukci, během které byla přestavěna do skromnější podoby s odlišným vnitřním uspořádáním, které nasvědčuje převzetí prostor příslušníky Bacchova kultu.¹³⁴ Z vnitřku svatyně byly odstraněny podpěrné sloupy a pódia. Vybavení mithraea bylo zřejmě příslušníky Bacchova kultu vyneseno a pečlivě ukryto v několika depotech. Ke konečnému opuštění budovy pak došlo někdy ke konci 4. století.

125) Události a kontroverze, které nález mithraea vyvolal, jsou detailně pojednány v Shepherd 1998: 13–26. O tom, že mithraeum a okolnosti jeho objevu dodnes figurují ve vzpomínkách pamětníků, viz Nicholson 2015 a stránky londýnského mithraea na Bloomberg Space, dostupné na: <<https://www.londonmithraeum.com/oral-history/>> [22. 9. 2022].

126) Wright 2017: 91.

127) Wright 2017: 109–115.

128) Wright 2017: 101, 103.

129) Jednotlivé fáze a konstrukční úpravy, které zahrnovaly, jsou detailně popsány v Shepherd 1998: 49–97. Pro zkrácený přehled viz Harris & Harris 1965: 3–6; Rossi 2004: 12–15.

130) Harris & Harris 1965: 3.

131) Toynbee 1986: *passim*. Jedná se o monumenty T1–T9.

132) Shepherd 1998: 221–222.

133) Toynbee 1986: *passim*. Jedná se o monumenty T10 (import) a T11–T13 (z místního kamene).

134) Henig 1998; Bringham 1998.

První z depotů byl objeven již v roce 1889 během stavebních prací v místech dnešní Bond Street.¹³⁵ Nález však nebyl nahlášen úřadům a nalezené předměty se ocitly v rukou obchodníků se starožitnostmi. Za blíže neznámých okolností byly v této době objeveny následující artefakty: [020-Bri-M-001] Reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem (0,38 × 0,55 × 0,08 m).¹³⁶ Monument je pozoruhodný tím, že tauroktonii umísťuje doprostřed zodiakálního pásu, který vyplňuje větší část obdélníkového reliéfu. V horním rohu se nachází *quadrīga* boha Slunce (jedoucí vzhůru), v pravém *biga* bohyně Luny (jedoucí dolů). V dolních okrajích reliéfu jsou vyobrazeny Větry v podobě hlav mladíků. V prostory mezi nimi se nachází, rozdělen do čtyř částí, nápis, na kterém stojí: *Ulpī/us / Silva/nus / Jac/tus / Arau/sione / emeri/tus leg(ionis) / II Aug(ustae) / votum / solvit*.¹³⁷ Nejpravděpodobnější překlad zní: „Ulpius Silvanus, vysloužilý voják druhé římské legie zvané Augusta, splnil svůj slib; vzat do služby v Arausiu.“; [020-Bri-M-002] socha Genia¹³⁸ (0,53 × 0,25 m) v podobě postavy ve splývajícím plášti, která v levé ruce třímá roh hojnosti a v pravé obětní misku, se kterou provádí úlitbu nad malým oltáříkem, kolem kterého je ovinut had. U levé nohy stojící postavy je zobrazena příď lodí ve vlnách. Socha je téměř kompletní a nepoškozená, až na chybějící hlavu; [020-Bri-M-003] fragment sochy boha Oceana¹³⁹ (0,35 × 0,27 m). Ze sochy se dochovalo hlava a torzo trupu ležící postavy s vousy a dlouhými vlasy, která v levé ruce třímala hůl.

V dalších depotech odrytých po objevení mithraea v jeho těsné blízkosti byly nalezeny následující artefakty: [020-Bri-M-004] hlava Mithrovy sochy¹⁴⁰ (výška 0,37 m); [020-Bri-M-005] torza dvou soch mužského pohlaví¹⁴¹, zřejmě zobrazujících boha Baccha; [020-Bri-M-006] hlava sochy boha Sarápidy;¹⁴² [020-Bri-M-007] fragment kruhového reliéfu zobrazujícího Thráckého jezdce;¹⁴³ [020-Bri-M-008] ženská hlava sochy, patrně zobrazující bohyni Minervu;¹⁴⁴ [020-Bri-M-009] soška boha Merkura;¹⁴⁵ [020-Bri-M-010] sousoší s vyobrazením boha Baccha a jeho doprovodu s nápisem.¹⁴⁶ Sousoší zobrazuje nahého Baccha, který drží nad hlavou stonek vína s hrozny, kolem něhož se vine had. Vlevo od Baccha se nachází Silenus jedoucí na oslu, za ním je kmen stromu, na kterém sedí Pan. Napravo od Baccha jsou vyobrazení nahý Satyr a bakchantka, která drží v rukou *cistu*. Na podstavci je čitelný nápis *hominibus bagis bitam* („Život [dej] těm, kdo putují!“); [020-Bri-M-011] nádoba z pískovce;¹⁴⁷ [020-Bri-M-012] dva mramorové fragmenty s nápisy; Prvním fragmentem je levý roh obdélníkové desky, který nese nápis rekonstruovaný jako *[Pro salute d(ominorum) n(ostrorum) Au]g(ustorum) / [et nob(ilissimi) Caes(aris)] / [deo Mithrae et Soli] Invicto | [ab oriente] ad [occid]entem*.¹⁴⁸ Druhým fragmentem je levý dolní roh desky s fragmentem nápisu, jehož rekonstrukce je sporná.¹⁴⁹ [020-Bri-M-013] mramorová ruka z Mithrovy sochy;¹⁵⁰ [020-Bri-M-014] mramorová ruka z Mithrovy sochy;¹⁵¹ [020-Bri-M-015] fragment reliéfu s vyobrazením Cautopata;¹⁵² [020-Bri-M-016] stříbrná schránka s víkem a sítkem;¹⁵³ [020-Bri-M-017] stříbrná mísa.¹⁵⁴ Posledním větším monumentem, který byl s největší pravděpodobností součástí vybavení mithraea, je

-
- 135) Harris & Harris 1965: 6–7.
 136) *CIMRM* 810/811 = T 10 = Rossi 2004: č. XXXVIII (s. 44–45).
 137) *CIMRM* 811 = HD069341 = *RIB* 3.
 138) *CIMRM* 812 = T 9 = Rossi 2004: č. XXXVII (s. 43).
 139) *CIMRM* 813 = T 8 = Rossi 2004: č. XXXVI (s. 42–44).
 140) *CIMRM* 815 = T 1 = Rossi 2004: č. XXX (s. 36–37).
 141) *CIMRM* 817 = T 6–7.
 142) *CIMRM* 818 = T 3 = Rossi 2004: č. XXXII (s. 38–39).
 143) *CIMRM* 819 = T 14 = Rossi 2004: č. XLIV (s. 50).
 144) *CIMRM* 820 = T 2 = Rossi 2004: č. XXXI (s. 37–38).
 145) *CIMRM* 821 = T 4 = Rossi 2004: č. XXXIII (s. 39–40).
 146) *CIMRM* 822/823 = T 15 = Rossi 2004: č. XLIII (s. 48–50) = HD018015 = *RIB* 1.
 147) *CIMRM* 824.
 148) *CIMRM* 825 = Rossi 2004: č. XLI (s. 46–47) = HD018018 = *RIB* 4.
 149) *CIMRM* 826 = HD018021 = *RIB* 8.
 150) T 5 = Rossi 2004: č. XXXIV (s. 40–41).
 151) T 11 = Rossi 2004: č. XXXV (s. 41–42).
 152) *CIMRM* 816 = T 12 = Rossi 2004: č. XL (s. 46).
 153) T 16 = Rossi 2004: č. XLII (s. 46–47) = Toynebee 1963.
 154) T17.

[020-Bri-M-018] fragment reliéfu s vyobrazením Dioskura,¹⁵⁵ objevený v roce 1955 amatérským sběratelem v době po ukončení vykopávek.

[021-Bri] Manchester (ant. Mamucium) [12 E4]

V roce 1821 byly během výkopových prací¹⁵⁶ ve čtvrti Hulme, součásti Manchesteru, objeveny tři artefakty pocházející z římského období. Nález byl údajně učiněn na trase římské cesty, která spojovala starověké Mamucium s Devou (současný Chester), a to několik set metrů od místa, kde se nacházejí základy římského vojenského tábora. Tyto artefakty byly záhy spojeny s působením Mithrova kultu a zřejmě pouze z důvodu nešťastného opomenutí¹⁵⁷ nebyly zařazeny do Vermaserenova korpusu mithraistických nálezů: [021-Bri-001] reliéf s vyobrazením Cautopata;¹⁵⁸ [021-Bri-002] hlava sochy;¹⁵⁹ [021-Bri-003] socha postavy s fryžskou čapkou.¹⁶⁰ V případě posledního monumentu je situace nejkomplikovanější. Hicks uvádí reprodukcii této sochy bez hlavy, což odpovídá i současnému stavu, v jakém se nachází v manchesterském muzeu. Hibbert v roce 1848 však poskytuje její reprodukcii i s hlavou,¹⁶¹ což by nasvědčovalo tomu, že někdy po tomto roce byla socha poškozena.¹⁶² Místo nálezu těchto artefaktů bohužel neprošlo systematickým archeologickým průzkumem, a jistota, s jakou jsou ve starší literatuře označovány za předměty tvořící inventář mithraea,¹⁶³ je tím pádem neopodstatněná. Bez znalosti přesné nálezové situace je jednoznačné zodpovězení jejich vztahu k římskému kultu boha Mithry velmi obtížné. Na základě ikonografických charakteristik klasifikují reliéf s vyobrazením hypotetického Cautopata jako možný, ale sporný mithraistický nález. Zbývající dva monumenty vyřazují ze seznamu relevantních nálezů, neboť nevykazují žádnou jasnou podobnost s obvyklými mithraistickými ikonografickými motivy.

[022-Bri] Maryport (ant. Alauna/Alauna Cervetiorum/Alione) [12 E2]

Budova, která byla objevena v roce 1880 v blízkost pozůstatků římské pevnosti,¹⁶⁴ byla později na základě svého půdorysu, který se podobá mithraeu v Carrawburghu, identifikována jako [022-Bri-M] mithraeum.¹⁶⁵ Bez konkrétních nálezů mithraistické povahy však tento závěr zůstává problematický, stejně jako je tomu v případě hypotetického mithraea z Caenarvonu.¹⁶⁶ Hypotetické mithraeum z Maryportu tedy řadím mezi možné, ale sporné mithraistické objekty.

[023-Bri] Newcastle-upon-Tyne (ant. Pons Aeli/Pons Aelius) [12 F2]

V roce 1884 byl poblíž městských hradeb v newcastleské čtvrti Wallsend nalezen [023-Bri-001] oltář s nápisem¹⁶⁷ (0,533 × 0,279 m), který byl pořízen mužem jménem Julius Maximus, jenž se na něm tituluje jako *sac(erdos) / d(ei) I[---] / O [---]*. Bruce navrhnul čtení nápisu v podobě *sac(erdos) / d(ei) I[nvicti] / Mithrae*,¹⁶⁸ které je však obecně pokládáno za nepřesvědčivé,

155) T 13 = Rossi 2004: č. XXXIX (s. 45).

156) První zprávu o tomto nálezu poskytuje *Gentleman's Magazine* 129/1, 1821, s. 257.

157) Jde o domněnku založenou na skutečnosti, že Hicksova studie z roku 1909 je uvedena ve Vermaserenově bibliografii k prvnímu svazku (*CIMRM* I, s. 19), ale nálezy, které zmiňuje, nikoliv.

158) Hicks 1909: 35–36 a tab. 12, obr. 1.

159) Hicks 1909: 34 a tab. 12, obr. 2.

160) Hicks 1909: 34 a tab. 12, obr. 3.

161) Hibbert 1848: 19–20 a obr. Hibbert pokládal tyto sochy za křesťanské a pocházející z kostela St. Michael. Viz též James 1841, tab. 9.

162) O místech jejich uložení až do roku 1909 viz Hicks 1909: 34–35.

163) Grealey 1974: 16.

164) Robinson 1881; Collingwood 1936.

165) Lewis 1966: 106–107; Birley 1986: 98–99.

166) Rossi 2004: 62.

167) HD070512 = *RIB* 1314.

168) Bruce 1886a.

neboť písmeno následující za *d(ei)* je s největší pravděpodobností D a nikoli I.¹⁶⁹ Oltář s nápisem proto vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

[024-Bri] Rudchester (ant. Vindovala/Vindobala) [12 F2]

V srpnu roku 1844 bylo poblíž Rudchestru několik desítek metrů jihozápadně od míst, kde se kdysi nacházel val římské pevnosti, objeveno několik artefaktů pocházejících z římského období.¹⁷⁰ Konkrétně se jednalo o následující nálezy: [024-Bri-M-001] oltář s nápisem¹⁷¹ (1,245 × 0,457 m) zasvěcený božstvu zmíněnému pouze jako *deo* (toto oslovení se nachází uvnitř tesaného ozdobného věnce), který nechal pořídit Lucius Sentius Castus, centurion šesté římské legie.¹⁷² Hlava oltáře byla poškozena orbou. Na lící straně oltáře se pod nápisem nalézá vyobrazení postavy, s největší pravděpodobností Mithry, který vede za rohy býka. Na bocích oltáře se potom nacházejí další ikonografické motivy: na levém býčí hlava s girlandou, na pravém fryžská čapka; [024-Bri-M-002] oltář s nápisem¹⁷³ (1,092 × 0,533 m), který nechal *Deo Invicto / Mytrae* pořídit prefekt jezdeckého stavu jménem Publius Aelius Titullus;¹⁷⁴ [024-Bri-M-003] oltář s nápisem¹⁷⁵ (1,041 × 0,533 m), který nechal *Deo Soli Invic(to)* pořídit prefekt jezdeckého stavu Tiberius Claudius Decimus Cornelius Antonius. Nápis rovněž zmiňuje formulaci *temp(lum) restit(uit)*, čímž je zjevně myšlena obnova mithraea; [024-Bri-M-004] oltář s nápisem¹⁷⁶ (1,295 × 0,508 m), který nechal *Soli / Apollini / Aniceto / [Mithrae]* pořídit muž jménem Aponius Rogatianus. Ze čtyř oltářů s nápisy byl pouze jeden explicitně dedikován Mithrovi, mithraistický charakter ostatních je zaručen společnými nálezovými okolnostmi nebo ikonografickými motivy, které tyto monumenty nesou. Kromě těchto oltářů s nápisy byl nalezen i jeden [024-Bri-M-005] oltář bez nápisu¹⁷⁷ a [024-Bri-M-006] socha, která byla záhy po své objevení zničena.¹⁷⁸ Archeologické vykopávky provedené ve stejné lokalitě v roce 1953 potom vedly k odkrytí vlastní budovy [024-Bri-M] mithraea,¹⁷⁹ ze kterého tyto oltáře pocházely, a vynesly na světlo rovněž další nálezy, mezi které patří: [024-Bri-M-007] fragmenty soch světloňů,¹⁸⁰ [024-Bri-M-008] čtyři oltáře bez nápisů,¹⁸¹ [024-Bri-M-009] kamenné umyvadlo,¹⁸² [024-Bri-M-009] dva centuriální kameny,¹⁸³ [024-Bri-M-010] fragment retabula,¹⁸⁴ a [024-Bri-M-011] drobné nálezy.¹⁸⁵

Rudchesterské mithraeum bylo založeno nejspíše na samém konci 2. nebo na počátku 3. století v místech, kde se předtím nacházela v této době již rozpadlá budova a jáma, jejíž původní účel je nejasný. Archeologové byli schopni identifikovat dvě stavební fáze. V první

169) Clauss 1992: 287; Birley 1986: 46, pozn. 219, který navrhuje *sac(erdos) d(ei) Dī[genis]*.

170) Bell & Hodgson 1846; Gillam & MacIvor 1954: 178–179.

171) *CIMRM* 839/840 = *CIL* VII, č. 544 = HD070586 = *RIB* 1398 = Rossi 2004: č. IV (s. 18–19) = Gillam & MacIvor 1954: č. d (s. 206–208) a obr. 9 = *CSIR GB* I.1.223.

172) Birley (1954: 213–214) na základě tohoto jména usuzuje na africký původ tohoto vojáka.

173) *CIMRM* 841 = *CIL* VII, č. 541 = HD070583 = *RIB* 1395 = Rossi 2004: č. I (s. 16) = Gillam & MacIvor 1954: č. a (s. 203–204) a obr. 6 = *CSIR GB* I.1.222.

174) Birley (1954: 11) se domnívá, že tento prefekt velel první kohortě *Frisiavonum*.

175) *CIMRM* 842 = *CIL* VII, č. 542 = HD070584 = *RIB* 1396 = Rossi 2004: č. II (s. 16–17) = Gillam & MacIvor 1954: č. b (s. 204) a obr. 7 = *CSIR GB* I.1.225.

176) *CIMRM* 843 = *CIL* VII, č. 543 = HD070585 = *RIB* 1397 = Rossi 2004: č. III (s. 17–18) = Gillam & MacIvor 1954: č. c (s. 204–206) a obr. 8 = *CSIR GB* I.1.224.

177) Bell & Hodgson 1846: 14 a tab. I, obr. 5 = Gillam & MacIvor 1954: č. e (s. 208) a obr. 10e. Ve Vermaserenově korpusu je zmíněný mezi oltáři uvedenými mezi *CIMRM* 843B.

178) *CIMRM* 843C = Gillam & MacIvor 1954: č. m (s. 210). Zničení sochy: Gillam & MacIvor 1954: 178–179. S největší pravděpodobností se jednalo o sochu světloňů (Harris & Harris 1965: 23–24).

179) Gillam & MacIvor 1954 = Harris & Harris 1965: 23–28 = Rossi 2004: 1–2.

180) Hlava světloňů (*CIMRM* 843D = Rossi 2004: č. V [s. 19] = Gillam & MacIvor 1954: č. n [s. 210] a obr. 11n = *CSIR GB* I.1.226); hlava světloňů (*CIMRM* 843D = Rossi 2004: č. VI [s. 19–20] = Gillam & MacIvor 1954: č. o [s. 210] a obr. 11o = *CSIR GB* I.1.227); končetina sochy světloňů (*CIMRM* 843D = Rossi 2004: č. VII [s. 20] = Gillam & MacIvor 1954: č. p [s. 210] = *CSIR GB* I.1.228).

181) *CIMRM* 834B = Gillam & MacIvor 1954: č. fj (s. 208–210) a obr. 10fj.

182) *CIMRM* 834E = Gillam & MacIvor 1954: č. r (s. 211).

183) Gillam & MacIvor 1954: č. k-l (s. 210).

184) Gillam & MacIvor 1954: č. q (s. 210).

185) *CIMRM* 834F = Birley 1954: 214–217.

fázi, která pokrývala dobu od založení mithraea přibližně do konce 3. století, byla součástí mithraea rovněž předsíní, ze které se vcházelo do ústřední síně. Mithraeum, orientované v ose východ-západ, mělo typický obdélníkový půdorys o rozměrech cca 21 × 8 metru, s malou apsidou v zadní stěně ústřední síně. Podlaha byla tvořena dřevěnými prkny, boční lavice byly zhotoveny z udusaného jílu obloženého kamením. Ve druhé stavební fázi, kdy bylo mithraeum zrekonstruováno,¹⁸⁶ byla odstraněna předsíní, apsida byla opatřena vyvýšeným pódiem a mithraeum dostalo novou střechu, kterou podpíraly sloupy zapuštěné do boků bočních pódií. V této podobě však budovala fungovala již jen poměrně krátkou dobu. Na počátku 4. století bylo rudchesterské mithraeum zničeno, a to v době, která koresponduje se zničením mithraeí v sousedním Housesteadsu a Carrawburghu.¹⁸⁷ Nejpravděpodobnějšími původci jeho zániku byli křesťané. Ve prospěch tohoto závěru hovoří špatný stav nalezených skulptur, které byly úmyslně rozbity, a absence tauroktonního reliéfu, který se musel nacházet na kamenném retabulu v apsidě mithraea.

[025-Bri] Saint Albans (ant. Verulamium) [12 F7]

Z antického Verulamia pochází jeden z nejpozoruhodnějších drobných nálezů, který dokládá mnohvrstevnatost možných podob úcty prokazovaných bohu Mithrovi obyvateli Římské říše. Jedná se o [025-Bri-001] stříbrný denár (průměr 0,022 m, váha 2,38 g) císaře Augusta z let 18–17 př. n. l. s původním motivem Tarpeiiny smrti pod sabinskými štíty, jejíž vyobrazení bylo následně upraveno do podoby mithraistického motivu zrození Mithry ze skály.¹⁸⁸ Na rubové a vyhlazené straně mince se nachází nápis ΜΙΘΡΑΣ ΩΡΟΜΑΣΔΗΣ ΦΡΗΝ. Mince zřejmě sloužila jako amulet a může tak dokládat praxi, během které někteří z vyznavačů boha Mithry usilovali o navázání užších vazeb se svým bohem.¹⁸⁹ V případě [025-Bri-002] fragmentu vázy s motivem Mithry lučištníka¹⁹⁰ (výška 0,21 m), nalezeným během vykopávek v roce 1938, je mithraistický charakter nálezu nejistý. Váza byla nalezena mimo prokazatelně mithraistický kontext a zobrazuje rovněž další božstva (Herkula a Merkura). Tento artefakt proto řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy. Naděje, že podzemní místnost, popisovaná ve zprávě o průběhu archeologického výzkumu v St Albans v roce 1958, bude identifikována jako [025-Bri-M] mithraeum,¹⁹¹ nakonec zůstaly nenaplněny.¹⁹² Místnost není uspořádána v architektonickém plánu typickém pro mithraeum a její mithraistický status nepotvrdily ani žádné další nálezy. Hypotetické mithraeum ze Saint Albans proto vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických objektů.

[026-Bri] Whitley Castle (ant. Epiakon/Epiacum) [12 E2]

V roce 1837 byl ve Whitley Castle nedaleko severovýchodního cípu římské pevnosti během výkopu odvodňovací strouhy nalezen [026-Bri-001] oltář s nápisem (1,397 × 0,533 × 0,381 m).¹⁹³ Hlava oltáře nese na všech čtyřech stranách ikonografické motivy. Lící strana zobrazuje Apollóna hrající na citaru; pod tímto vyobrazením se nachází obtížně čitelný nápis,¹⁹⁴ který udává, že tento oltář nechal *D[elo / Apo[lli]n[i]* pořídit voják jménem *G(aius) / [---]ius*, patrně náležící ke druhé kohortě *Nerviorum*. Na levé straně oltáře je vyobrazen bůh Slunce oděný v plášti a s paprscitou čelenkou na hlavě. Pravou ruku pozvedá v žehnajícím gestu, v levé třímá bič. Pravá strana oltáře nese vyobrazení vousatého muže v tunice, třímajícího v levé ruce džbán a v pravé pohár, který nabízí postavě v plášti držící žezlo nebo hůl. Na rubové straně se pak nachází postava stojící na kamenné výběžku, po jehož bocích stojí dva

186) Tuto rekonstrukci s největší pravděpodobností zmiňuje nápis na oltáři, který nechal pořídit prefekt Tiberius Claudius Decimus Cornelius Antonius, viz [024-Bri-M-003].

187) Wall 1966: 159–162.

188) *CIMRM* 827 = Mattingly 1932.

189) Campos Mendéz 2016.

190) *CIMRM* 828 = Richardson 1944: 121 a obr. 20 (s. 122).

191) Wright 1959: 120–123; Frere 1959: 12–13 a tab. IV.b.

192) Harris & Harris 1965: 1, pozn. 4.

193) *CIMRM* 837B (*CIMRM* II, s. 38) = Went & Ainsworth 2009: 105–107 a obr. 37.

194) HD019538 = *RIB* 1198 = *CIL* VII, č. 309 = *AE* 1947, č. 116 a s. 44, pozn. 119.

světloňši, jeden se vztyčenou a druhý se skloněnou pochodní (*Cautes* a *Cautopates*). Tato postava je interpretována jako Mithra ztotožněný s Apollónem. Vzhledem ke skutečnosti, že Mithra byl s Apollónem ztotožněn i na nápise z mithraea v nedalekém Rudchesteru,¹⁹⁵ lze oltář přijmout jako monument relevantní pro naše poznání římského kultu boha Mithry.¹⁹⁶ Tento závěr pak podporuje i nedávný nález ze skotského Inveresku, kde se na jednom ze zde objevených oltářů rovněž objevují motivy naznačující vnímanou spojitost mezi Mithrou a Apollónem.¹⁹⁷

[027-Bri] Witcombe [12 E6]

V roce 1818 byly poblíž Great Witcombu objeveny pozůstatky rozsáhlé vily z římského období, založené s největší pravděpodobností v rozmezí let 150–250.¹⁹⁸ Jedna z podzemních místností této vily, označená Lysonsem jako č. 1,¹⁹⁹ byla v dalším bádání identifikována jako [027-Bri-M] mithraeum, a to na základě nálezů terakotového modelu piniové šišky v jedné z okolních místností.²⁰⁰ Předložený argument je nicméně velmi slabý. Piniová šiška nemá jednoznačnou vazbu na Mithrův kult a je možné, že tvořila součást střešní výzdoby. Místnost samotná pak nemá pro mithraeum charakteristický půdorys s centrální uličkou a bočními pódií po bocích. Některé indicie naznačují, že místnost skutečně mohla fungovat jako svatyně: její zdi byly bohatě zdobené freskovou výzdobou a v jejích stěnách se nacházely výklenky, které mohly sloužit k umístění soch božstev. V jejím středu se rovněž nacházela asi 0,3 m hluboká nádrž čtvercového tvaru, kontinuálně napájená vodou z vodního pramene. V úvahu ale připadá i možnost, že tato „svatyně“ byla využívána jako technické prostory s vodní nádrží, odkud se zde shromažďovaná voda distribuovala do dalších místností vily sloužících jako lázně.²⁰¹ Hypotetické mithraeum z Witcombu tedy vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických objektů.

[028-Bri] York (ant. Eburacum/Eboracum/Colonia Eboracensis) [12 F4]

Z antického Eburaca, současného Yorku, pocházejí dva mithraistické nálezy. Prvním z nich je [028-Bri-001] malý reliéf s vyobrazením tauroktonie²⁰² (0,68 × 0,6 × 0,1 m), který byl objeven v roce 1747 při hloubení základů domu v ulici Mickelgate. Reliéf vykazuje značné opotřebení. Kompozice je standardní, s bustami Slunce a Měsíce v levém a pravém horním rohu a oběma světloňši po bocích. Kromě těchto obvyklých postav je nad tauroktonií zobrazena ještě jedna další, kterou stav monumentu neumožňuje jednoznačně identifikovat.²⁰³ Z doprovodných zvířat je jasně rozpoznatelný havran. Po psovi a hadovi zbyly sotva znatelné obrysy, štír buďto nebyl přítomen, nebo se jeho vyobrazení nedochovalo v důsledku zvětrání vápencového povrchu.²⁰⁴ Pod tauroktonní scénou se nachází tři výjevy z Mithrova posvátného příběhu (zleva doprava): ponížení Slunce, hostina Mithry a Slunce a Mithrův výstup do vozu řízeného Sluncem. Doba pořízení tauroktonního reliéfu je kladena do první poloviny 3. století. Druhým, a co do významu důležitějším, monumentem je [028-Bri-002] socha bytosti se lví hlavou a nápisem²⁰⁵ (0,60 × 0,34 × 0,23 m), objevená v roce 1874 během stavby

195) Viz [024-Bri-M-004] výše.

196) Wright 1943.

197) Viz [016-Bri-M-002] výše.

198) Viz vstup věnovaný této vile na stránkách English Heritage, dostupný na: <<https://www.english-heritage.org.uk/visit/places/great-witcombe-roman-villa/history/>>, [20. 9. 2022].

199) Lysons 1821: 180 a tab. XIV.

200) Anonym 1939: 194 a tab. XLIV. Jako prostor sloužící sakrálním účelům označil tuto místnost již Lysons (1821: 180), nespojoval ji však s Mithrovým kultem.

201) Clifford 1954: 16–18.

202) *CIMRM* 835 = *TMM* II, č. 270 (s. 391–392) a obr. 309 = Rossi 2004: č. LIII (s. 57–58).

203) S největší pravděpodobností se nicméně jedná o vyobrazení zrození Mithry ze skály, viz Harris & Harris 1965: 42, pozn. 7.

204) Cumont na jemu dostupné reprodukci nerozpoznal žádná zvířata, Vermaseren potom pouze havrana. Dostupné barevné fotografie tohoto monumentu nicméně umožňují spolehlivě identifikovat rovněž obrysy těla psa a zřejmě, s menší jistotou, i hada.

205) *CIMRM* 833/834 = Hübner 1876 = B33 = Rossi 2004: č. LII (s. 56–57) = *CSIR GB* I.3.22.

nového vlakového nádraží. Hlava sochy se nedochovala, zbytky lví hřívy jsou však doposud patrné. Zobrazená postava má kolem boků ovinutého hada a na zádech po obou bocích znázorněná křídla. V levé ruce třímá hůl nebo kopí, ze kterého se dochovaly pouze zbytky ratiště, v pravé ruce drží dva klíče. Mezi chodidly sochy se nachází vytesaná prohlubeň, která mohla sloužit k provádění úliteb. Důležitost tohoto monumentu spočívá v nápise o dvou řádcích, který se nachází ve spodní části sochy uvnitř částečně poškozené *tabuly ansaty*. Nápis je rekonstruován v podobě *Vol(usius) Iren[aeus] Arimani v(otum) [s(olvens) l(ibens) m(erito)] d(ono) [d(edit)]*.²⁰⁶ Pokud je toto čtení správné,²⁰⁷ poskytuje podporu pro závěr, že alespoň v některých mithraistických komunitách byly přinášeny dary božstvu nazývanému Arimanius, které v zoroastrovské mytologii představuje démonického protivníka nejvyššího boha Ahury Mazdy. Ugo Bianchi se navíc domníval, že jméno Arimanius na nápise z Yorku má být čteno v akuzativu, tedy jako *Arimani(um)*, a že toto božstvo bylo v římském kultu boha Mithry zobrazováno právě v podobě bytosti se lví hlavou. Tuto hypotézu Bianchi zakládal především na interpretaci nápisu z Ostie,²⁰⁸ který výslovně zmiňuje *signum Arimanium*, přičemž slovo *signum* je běžným latinským výrazem sloužícím právě k označení sochy božstva.²⁰⁹

9.1 Monumenty s nejasnými nálezovými okolnostmi

[Bri-001] Kovová *tabula ansata* s nápisem²¹⁰

Přesné nálezové okolnosti tohoto artefaktu jsou neznámé. Podle dostupných informací byl nalezen v období kolem roku 1950 během orby v blízkosti Hadrianova valu, patrně společně s další deskou podobného typu nesoucí dedikaci Martovi Toutatovi.²¹¹ *Tabula ansata* (0,052 × 0,068 × 0,001 m) ze slitiny mědi nese nápis *Deo / Invicto*, který pořídili příslušníci první kohorty *Bataavorum* pod velením Aula Maxima. Tento artefakt řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické nálezy. Epitet *deus invictus* bez další upřesnění na území Britannie obvykle označuje Mithru a na základě nálezu oltářů v mithraeu v Carrawburghu rovněž víme, že mezi příslušníky první kohorty *Bataavorum* byl Mithra znám a uctíván.²¹² Situaci komplikuje nejasný původ tabulky, který bohužel nevyklučuje skutečnost, že se může jednat o moderní *falsum*.²¹³

206) CIMRM 834 = HD069906 = RIB 641 = CSIR GB I.3.23.

207) Vermaseren se ve svém korpusu mithraistického materiálu přiklonil ke čtení *D(eo) . . . / Vol(usii) Ire[naeus et] / Arimaniu[s] posuerunt*], které poprvé navrhl již Hübner (1876) a svou autoritou zaštitil také Franz Cumont (*TMM* II, s. 160). Toto čtení je teoreticky možné, naráží však na jeden závažný problém: pokud by jméno Arimanius mělo být jménem dedikanta a na nápisu být uvedeno v nominativu, šlo by, co se latinských nápisů týče, o *hapax legomenon*.

208) CIMRM 222 = AE 1899, č. 205 = EDR071717 = HD016213.

209) Bianchi 1975: 460–462.

210) Tomlin & Hassall 2002: č. 4 (s. 358) a obr. 5 = AE 2002, č. 986 = HD046047.

211) Viz Tomlin & Hassall 2001: č. 30 (s. 392) = AE 2001, č. 1298 = HD046894.

212) Viz [006-Bri-M-001] a [006-Bri-M-002] výše.

213) Tomlin & Hassall 2002: 358, pozn. 11. Autoři však tuto možnost nepokládají za příliš pravděpodobnou.